

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická
Katedra literární kultury a slavistiky

**Recepce knihy Evy Kantůrkové *Přítelkyně z domu smutku*
v dobovém kontextu**

Bakalářská práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: Gabriela Valíková
Osobní číslo: H21084
Studijní program: B0288A090002 Historicko-literární studia
Téma práce: Recepce knihy Evy Kantůrkové Přítelkyně z domu smutku v dobovém kontextu.
Zadávající katedra: Katedra literární kultury a slavistiky

Zásady pro vypracování

Předmětem bakalářské práce bude zpracování vývoje recepce knihy Přítelkyně z domu smutku, která byla vydána původně v exilu a v samizdatu. Práce si klade za cíl přiblížit fungování dobových nakladatelských a časopiseckých institucí v paralelních prostředích českého literárního provozu.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

PŘIBÁŇ, Michal a kol. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2903-4 .
ČERVENKA, Miroslav, ed., FÜHRMANN VÍZDALOVÁ, Ivana, ed. a SEMIDUBSKÝ, Miloš, ed. *Čtenář jako úryvek: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*. Překlad Miroslav Červenka a Ivana Fühmann Vízdalová. Vyd. 1. Brno: Host, 2001. 340 s. Strukturalistická knihovna; sv. 8. ISBN 80-86055-92-2 .

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Marta Pató, Ph.D.**
Katedra literární kultury a slavistiky

Oponent bakalářské práce: **PhDr. Petr Šrámek, Ph.D.**
Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání bakalářské práce: **31. března 2023**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2024**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

PhDr. Miroslav Kouba, Ph.D.
vedoucí katedry

Prohlašuji:

Práci s názvem *Recepce knihy Evy Kantůrkové Přítelkyně z domu smutku* v dobovém kontextu jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne

Poděkování:

Mé poděkování míří vedoucí práce paní Mgr. et Mgr. Martě Pató, Ph.D., jejíž podnětné připomínky a dotazy mi pomohly k vytvoření finální podoby práce.

Na konec bych ráda poděkovala svému příteli za neochvějnou trpělivost během různých fází tvorby práce, jelikož díky jeho podpoře pro mě byla tato těžká zkouška o něco jednodušší.

Anotace:

Práce je věnována výzkumu přijetí knihy *Přítelkyně z domu smutku* od Evy Kantůrkové v samizdatových a exilových periodikách. Zabývá se problematikou zakázané literatury a jejích autorů, kteří do československé literární kultury přispívali. Práce zasazuje poznatky do kontextu literární kultury 70. a 80. let 20. století v Československu.

Klíčová slova:

literatura, knihy, časopisy, komunismus, samizdat, exil, Československo

Annotation:

The thesis is dedicated to investigating the reception of *My companions in the bleak house* from Eva Kantůrková in samizdat and exile periodicals. It addresses the dissemination of prohibited literature and the contributions of its authors to Czechoslovak literary culture. The study situates its findings within the broader context of Czechoslovakia during the 1970s and 1980s.

Keywords:

literature, books, magazines, communism, samizdat, exile, Czechoslovakia

Obsah

1. Úvod	1
2. Metodologické členění	4
3. Výklad potřebných konceptů práce	6
4. Začlenění práce do dobového kontextu	10
4.1 Politický a společenský kontext 70. a 80. let v Československu	10
4.2 Literatura v době normalizačního Československa	10
4.2.1 Rozmach samizdatu v Československu	11
4.2.2 Exil, exilová nakladatelství a distribuce literatury skrze hranice	12
4.2.3 Literární kritika v okleštěné literatuře.....	12
5. Výkladová část	15
5.1 Eva Kantůrková: Přítelkyně z domu smutku	15
5.1.1 První vydání v exilovém nakladatelství Index.....	16
5.2 Samizdatová periodika	17
5.2.1 Vokno	17
5.2.2 Informace o Chartě 77.....	20
5.2.3 Obsah.....	23
5.2.4 Kritický sborník.....	27
5.3 Exilová periodika	30
5.3.1 Listy (Řím).....	30
5.3.2 Nový život (Řím)	33
5.3.3 Svědectví	35
5.3.4 Proměny	38
5.3.5 Zpravodaj	41
6. Porovnání poznatků	45
7. Závěr	48
8. Soupis bibliografie	51

1. Úvod

V předkládané práci s názvem *Recepce díla Přítelkyně z domu smutku od Evy Kantůrkové v dobovém kontextu* budu pracovat na výzkumu, který by měl přiblížit tehdejší nelehkou dobu pro literaturu. Podnět pro výběr tohoto titulu byl osobního rázu. Knihu jsem poprvé držela v ruce před pár lety a již tenkrát jsem ji přečetla jedním dechem. V literatuře se často dozvídáme o vězeňském prostředí z mužského pohledu, ale do té doby jsem nikdy neměla možnost nahlédnout do vězení okem ženy, a právě tato perspektiva mě zaujala. Kniha nabízí nejen popis prostředí věznice, ale jejím specifikem je perfektní zachycení osobností vězeňkyň, jejich pocitů a vykreslení charakterů. Tato každodennost ženskosti v netradičním prostředí byla podnětem, který mě přiměl k výběru této knihy.

Zajímalo mě, jakým způsobem se kniha dostala ke svému čtenáři a jak byla hodnocena v době, kdy autorčiny práce nesměly oficiálně vycházet. Cílem práce bude proto seskupit a analyzovat samizdatová a exilová periodika, konkrétně jednotlivé recenze a kritiky pojednávající o knize *Přítelkyně z domu smutku* od spisovatelky Evy Kantůrkové. V níže zmiňované databázi jsem hledala pod heslem „přítelkyně z domu smutku“ a výsledky filtrovala podle konkrétních let. Filtr jsem začínala rokem 1984, kdy v západním Německu, vyšlo první vydání knihy *Přítelkyně z domu smutku*¹ v nakladatelství *Index*, kterému se více budu věnovat v samotné práci. Konečnou hodnotou nastaveného filtru byl rok 1989, kdy došlo k pádu komunistického režimu a všechny ostatní vyšlé recenze a kritiky vycházely již v prostředí „svobodné“ kultury, která nebyla svazována cenzurou (pro můj výzkum tedy tyto texty nejsou předmětem požadovaného zájmu, tudíž v práci nebudou zahrnuté).

Mé první kroky směřovaly na webové stránky knihovny *Libri prohibiti*, jejíž knihovní fond je největším svého druhu; čítá desítky samizdatových a exilových periodik a stále se rozrůstá. Knihovna má k dispozici digitalizovaný archiv samizdatových, exilových a studentských periodik, které na českém území vycházely v dobách komunistické totality. V dostupném digitálním archivu jsem opravdu narazila na nespočet digitalizovaných dokumentů, které jsou rozdělené podle názvů periodik, ročníků a jednotlivých vydání, každopádně vzhledem k typu souboru (naskenované .pdf) se nedalo podle hesel nijak vyhledávat.

¹ KANTŮRKOVÁ, Eva. *Přítelkyně z domu smutku*. Kolín nad Rýnem: Index. Kolín nad Rýnem 1984.

Hned na začátku práce jsem tedy stála před prvním problémem, jak se vlastně dostat k pramenům, které jsou pro mou práci zásadní. Chvíli jsem procházela jednotlivé soubory ručně, ale brzy mi došlo, že nejsem schopná sama projít tisíce naskenovaných strojopisů – často, vzhledem ke stáří a způsobu výroby, ve špatně čitelné kvalitě – a dohledat to, co opravdu potřebuji. Rozhodla jsem se tedy kontaktovat přímo knihovnu *Libri prohibiti*, zda by nebyli schopni v archivu udělat rešerši pod požadovanými hesly, případně mi dali bližší tipy, kde a jak hledat. Knihovnu jsem tedy kontaktovala pomocí e-mailu, který mají uvedený na webových stránkách a na odpověď jsem nemusela čekat dlouho. Komunikovala jsem přímo s ředitelem knihovny, panem Jiřím Gruntorádem, který je významnou postavou – *disidentem* – v odporu proti komunistickému režimu. V roce 1978 začal vydávat samizdatovou literaturu, měl na starosti *edici Popelnice*, ve které vyšlo přes 100 ks knih neoficiálně. V roce 1979 se stal signatářem *Charty 77*, byl dvakrát vězněn a vyslýchán. Po revoluci se stal zakladatelem knihovny *Libri prohibiti*.²

V prvním e-mailu jsem byla seznámena s tím, že v databázi knihovny se bohužel hledat nedá, ale byl mi zaslán odkaz na *Databázi České literární bibliografie (ČLB)*³, kde jsem již podle hesla byla schopna hledat a filtrovat potřebné věci. V této databázi se mi podařilo dohledat několik zmínek o knize *Přítelkyně z domu smutku* v samizdatových periodikách a zmínky v periodikách exilových. Jelikož se nejedná vždy jen o kritiky či recenze, ale např. o dopis či úryvek knihy, chtěla bych analyzovat nejen obsah jednotlivých textů, ale úryvky budu zařazovat i do kontextu konkrétních periodik. Krátký odstavec tedy vždy věnuji i časopisu, ve kterém text vyšel; pokusím se vystihnout jeho základní rysy, abych je následně mohla hledat i ve zkoumaných textech. Poznatky, které vyplynou z interpretace textů, propojuji s kontextem tehdejší doby, pokusím se přijít na to, jestli i v této „okleštěné“ době byli kritici opravdu kritičtí nebo byli – jak by se dalo očekávat – v hodnocení spíše shovívaví. Původně jsem zamýšlela rozšířit zkoumání i o několik textů z doby po roce 1989, abych mohla právě onu kritiku porovnat s dobou, kdy autoři již tvořili svobodně, ale ze své pozice se neodvážím literární kritiku hodnotit; zároveň, dle Květoslava Chvatíka, počátkem totalitního režimu literární kritika zaniká, jelikož má za cíl zkoumat literaturu jako celek, a ne její jednotlivé fragmenty, tudíž není možné dojít k objektivnímu výsledku; po revoluci je tedy třeba literární kritiku stavět od znovu

² DRDA, Adam. *Libri prohibiti, Jiří Gruntorád*. In: Knihovna Václava Havla, Tváře Vzduchu [online], 2017. Dostupné online: <http://tvare-vzdoru.vaclavhavel-library.org/cs/profil/24/jiri-gruntorad-1952> (28.2.2024)

³ Při vzniku práce *Recepce knihy Evy Kantůrkové Přítelkyně z domu smutku v dobovém kontextu* byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

- k tomuto názoru se přiklání i významný literární kritik Jan Lopatka.⁴ Právě proto je práce spíše přehledového charakteru, nevěnuje se hodnocení kvality jednotlivých kritik a recenzí.

Základní přehledovou monografií pro seznámení se samizdatovým prostředím je kniha *Český literární samizdat 1949–1989: edice, časopisy, sborníky*⁵ a pro exilové prostředí *Knihy a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic a Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*.⁶ Tyto sekundární prameny mi poskytnuly informace nejen o jednotlivých periodikách, které jsou součástí výzkumu, ale také mi pomohou s vymezením konkrétních dobových pojmů a kontextů. K interpretaci textu jsem si zvolila knihu *Jak interpretovat text*⁷ od Kennetha M. Newtona, která by mi měla pomoci se správnou interpretací jednotlivých recenzí a kritik. Druhou knihou je *Teorie literární komunikace*⁸ od Miroslava Štochla.

Teoretická část bude rozdělena na několik pasáží. V rámci literární teorie se zaměřím na pojmy recepce, samizdat a např. underground, ke kterým mi poskytne odborný vhled *Lexikon teorie literatury a kultury*⁹ a *Čítatel a literární proces*¹⁰. Vzhledem k tomu, že veškeré poznatky budu zasazovat do kontextu doby, další teoretickou částí bude nastínění problémů komunistické cenzury, situace trojkolejnosti literatury a výraznější vysvětlení a dobové vymezení pojmu samizdat a exil.

⁴JANOŠEK, Pavel a ČORNEJ, Petr (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2008. s. 189. ISBN 978-80-200-1631-7.

⁵PŘIBÁŇ, Michal; BURGET, Eduard; HOLEČKOVÁ, Marta Edith; JAREŠ, Michal; KOŠNAROVÁ, Veronika et al. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2903-4.

⁶FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.

Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

⁷NEWTON, K. M. *Jak interpretovat text: kritický úvod do teorie a praxe literární interpretace*. V Olomouci: Periplum, 2008. ISBN 978-80-86624-47-1. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

⁸ŠTOCHL, Miroslav. *Teorie literární komunikace: [úvod do studia literatury]*. Praha: Akropolis, 2005. ISBN 80-86903-09-5.

⁹NÜNNING, Ansgar; TRÁVNÍČEK, Jiří a HOLÝ, Jiří (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Brno: Host, 2006, ISBN 80-7294-170-4.

¹⁰LIBA, P. *Čítatel a literární proces*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1987.

2. Metodologické členění

Vzhledem k úzkému vymezení tématu na určitou dobu je ke správnému pochopení zapotřebí znát nejen pojmy jako *literární recepcce, samizdat, exil, periodikum a underground*, ale také je podstatné chápat pozadí událostí, které se vznikem zkoumaných textů úzce souvisely. Právě proto v kapitole s názvem *Výklad potřebných konceptů práce* vymezím, kromě výše zmíněných pojmů, také politické a kulturní události – v tomto případě *pražské jaro, invaze vojsk Varšavské smlouvy* – a dále důležitý pojem *disent* a na něj navazující *Charta 77*. Následovat bude kapitola *Začlenění práce do dobového kontextu*, jejíž první část krátce kontextualizuje společenskou a politickou situaci v 70. a 80. letech v Československu. Druhá část této kapitoly se zaměřuje již přímo na literaturu, chystám se zde věnovat období, v němž došlo k výraznému nárůstu produkce samizdatové tvorby, u exilové tvorby se zase nejvíce zaměřím na problémy, které vyplývaly z nesouladu mezi vydáváním publikací a tehdejší legislativou a v poslední řadě se budu soustředit na stav literární kritiky s ohledem na povahu většiny zkoumaných pramenů.

Postup samotného výzkumu jsem přizpůsobila dostupným pramenům a konkrétní době, v níž prameny vznikaly. Pro účely své práce, kdy budu zkoumat přijetí díla *Přítelkyně z domu smutku* v samizdatovém a exilovém tisku, jsem si zvolila autory jednotlivých kritik a recenzí za svoji zkoumanou čtenářskou obec. Předtím, než začnu posuzovat a porovnávat jednotlivé texty, bude třeba vědět o každém textu, *kde* vyšel a *kdo* ho napsal – v případě neuvedení jména autora zmínky o vydání, reakce ze zahraničí nebo zveřejnění úryvku z knihy budu vždy texty zasazovat do kontextu událostí a pokusím se je vymežit v rámci poslání konkrétního periodika a jeho redakce. Zvolení tohoto užšího postupu výzkumu má jednoduchý důvod. Provádět recepci čtenářů samizdatových a exilových ať už knih nebo časopisů je prakticky nemožné vzhledem k faktu, že tento způsob vytváření a šíření literatury byl v tehdejším režimu nelegální. Ačkoliv se v této práci budu zabývat periodiky, která měla jasně danou formu, strukturu redakcí, vycházela „oficiálně“ v určitých nákladech a jejich „zaměstnanci“ často dostávali za svou práci zapláceno – nejednalo se tedy volně se šířící, ledabyly napsané texty – i tak je okruh „odběratelů“ nezměřitelný. Tyto časopisy se většinou rozdávaly po známých – u kterých bylo jisté, že tuto protizákonnou činnost nepůjdou nahlásit – a spíše se jednalo o putovní vydání, jelikož zájemců o přečtení bylo většinou více než samotných opisů. Pokud někdo toužil po vlastních „výtiscích“, nezbyvalo mu nic jiného, než vše přepsat na psacím stroji a vytvořit si tak kopii vlastní, která se mohla dál volně šířit. Nevím, zda bychom v dnešní době byli schopni takovýto výzkum provést vzhledem ke spletnosti a nejednoznačnosti této pavoučí sítě šířících se a nijak neevidovaných výtisků.

Vrátím se ale zpět ke dvěma základním otázkám zkoumaných textů. V případě otázky, *kdo* text napsal, se zaměřím na krátký životopis autora (protirežimní činnost, důvod emigrace či náboženská příslušnost) a specifika jeho tvorby, které mohou být ovlivněny právě životem autora. S ohledem na druhou otázku, *kde* text vyšel, se budu prvně soustředit na stručný popis struktury periodika či nakladatelství a následně na jeho hlavní účel a zaměření (informativní, náboženské, umělecké apod.). Všechny tyto poznatky mi poslouží jako diferenciací prostředky pro komparaci výstupů z jednotlivých kritik a recenzí. Myšlenky a názory autorů vtisknuté do textů postavím do sporu nejprve v rámci vize periodika a následně se je pokusím porovnat mezi sebou (názory se budou určitě lišit například v undergroundových a křesťanských periodikách). V následující kapitole vymezím podstatné pojmy pro správné pochopení výzkumu.

3. Výklad potřebných konceptů práce

Obecně je *recepce* pojem, jehož význam je přijímání; ať společenská recepce neboli přijímání hostů; je to zpravidla první místo, se kterým se setkáme při vstupu do veřejných prostor; z právního hlediska funguje recepce mezi přejímáním a přijímáním legislativy, např. recepční zákon: „[...] zákon, kterým nový stát přebírá (recipuje) část nebo celý dosavadní právní řád, který na daném území platil.“¹¹ Jedná se tedy o důležitý komunikační bod.

V rámci své práce se zaměřím na užší význam tohoto pojmu, jímž je umělecká recepce, ještě konkrétněji *literární recepce*, jejímiž hlavními složkami jsou v případě mého výzkumu čtenáři-kritici, myšlenkový proces pochopení, a pokud se vrátím k obecnějšímu vymezení, celkové přijetí ve zkoumaném vzorku příjemců.

Peter Liba *literární recepci* definuje následovně: „*Recepce literatury zabezpečuje literárnímu dílu společenskou působnost a esteticko-ideovou účinnost, umožňuje zprostředkovat aktivní spojení mezi autorem a čtenářem. Literární recepce je sociální a kulturní jev, který se na jedné straně vymezuje sociálními a komunikačními funkcemi díla a literatury a na druhé straně fenoménem osobnosti příjemce. Je třeba ji nezaměňovat s literární komunikací. To je nadřazený pojem. [...] Příjem literárního díla, jeho vnímání, porozumění, subjektivní vztah a hodnocení se odehrávají v rámci lidské psychiky. Proto v míře recepce hrají důležitou roli sociální a kulturní faktory, psychosociální dispozice čtenáře, literární vzdělání, prostředí, čas atd.*“¹²

Periodikum z literárněvědného pohledu definuje Posset jako „[...] obecný pojem pro tiskoviny (noviny, časopisy, ročenky, časopisecké řady), které vycházejí pravidelně v určitých intervalech (denně, týdně, měsíčně, čtvrtletně, ročně) se stejným názvem a ve stejné úpravě.“¹³ V této práci se tedy budu držet výše citovaného, pod periodika zařadím jak noviny, tak časopisy a budu je nazývat jednotně.

Samizdat je pojem, který vznikl v polovině dvacátého století v Sovětském svazu jako označení pro vydávání a distribuci svobodné literatury, následně se rozšířil do zemí východního bloku a jiných států sužovaných komunistickým režimem. Původ slova je z ruského *samostojatelnoe*

¹¹ Recepční zákon. In: Wikipedie, Otevřená encyklopedie [online], 2024. Dostupné online: https://cs.wikipedia.org/wiki/Recep%C4%8Dn%C3%AD_z%C3%A1kon (6.2.2024)

¹² LIBA, P. *Čitateľ a literárny proces*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1987. s. 41

¹³ POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Přeložil Zbyněk PETRÁČEK. [Brno]: Továrna na sítotisk, [1993], s. 17. ISBN 80-901192-0-4. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/_posset_ceska-samizdatova-periodika-1968-89_txt.pdf (6.2.2024)

izdatelstvo: samostatné (vlastní, nezávislé) nakladatelství, samovydavatelství; poprvé byl použit pravděpodobně ruským básníkem Nikolajem Glazkovem, který byl oficiálními nakladatelstvími odmítnut a ke strojopisné podobě svého díla připsal „*samsebaizdat*“, tj. vydáno sebou samým.¹⁴

Rozdělení na oficiální a neoficiální literaturu nalezneme snad v každém období dějin, ať důvodem represí byly náboženské spory, národnostní emancipace nebo ideologické tendence a propaganda. O samizdatu se ale můžeme začít bavit právě až v již zmíněném období, kdy došlo k rozvoji technického vybavení, které je ke vzniku a následné distribuci samizdatových děl tak potřebný – psací stroje, kopírovací stroje a později počítače.

Exil a emigrace mohou být pojmy používané ve stejném významu, ale v jedné věci je mezi nimi významný rozdíl. K emigraci může dojít dobrovolně – například z ekonomických důvodů, náboženské víry – a nedobrovolně. Nedobrovolnou emigrací může být právě i exil, z latinského *exillum*, kdy je dotyčná osoba nucená k odchodu z rodné země, nejčastěji z politických, národnostních a rasových důvodů.¹⁵

Underground „[...] hnutí, jehož kořeny je třeba hledat u amerických hippies, spatřuje svůj cíl ve vytváření paralelní, nezávislé kultury, zahrnující jakýkoliv kontakt s establishmentem.“¹⁶ V českém pojetí představuje hnutí, které se vytvořilo jako opozice oficiální kultury komunistického Československa. Můžeme ho časově zařadit do sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století. Po roce 1989 vyvstávala otázka, zda působení undergroundu je třeba opravdu takto časově ohraničovat nebo je možné, aby se tato subkultura rozvíjela i nadále po revoluci. Každopádně vzhledem k osvobození kulturního života a svobody vyjádření jednotlivců, kdy už nebylo proti čemu „bojovat“, se dnes přikláníme k první variantě, tedy jasnému časovému vymezení.¹⁷ Toto hnutí měl v nelibosti nejen tehdejší režim, ale i část disentu, kterému se nelíbil životní styl většiny členů (koncerty trvající do ranních hodin, užívání drog a alkoholu a revolta bez jasnějšího plánu a cíle). Underground dělíme na tři generace, v rámci svého výzkumu budu pracovat pouze s druhou a třetí generací.

¹⁴ NÜNNING, Ansgar; TRÁVNÍČEK, Jiří a HOLÝ, Jiří (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Brno: Host, 2006, s. 694. ISBN 80-7294-170-4.

¹⁵ Exil. In: Wikipedie, Otevřená encyklopedie [online], 2024. Dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Exil> (6.2.2024)

¹⁶ POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Přeložil Zbyněk PETRÁČEK. [Brno]: Továrna na sítotisk, [1993], s. 12. ISBN 80-901192-0-4. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/posset_ceska-samizdatova-periodika-1968-89_txt.pdf (6.2.2024)

¹⁷ NÜNNING, Ansgar; TRÁVNÍČEK, Jiří a HOLÝ, Jiří (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Brno: Host, 2006, s. 838. ISBN 80-7294-170-4.

Druhá generace autorů vzniká v první polovině sedmdesátých let, kdy dochází k opětovnému svázání uvolněných snah o demokratizaci společenského života, část autorů odchází do exilu a jiní se stahují do ústraní. Patří mezi ně například členové hudebních skupin *The Plastic People of the Universe*, autoři Ivan Martin Jirous, Pavel Zajíček a Jan Pelc.¹⁸ Třetí generace undergroundu se v polovině 80. let seskupila kolem samizdatového časopisu *Revolver Revue*: „[...] pokračuje v apokalyptickém vizionářství a katastrofismu generace předchozí (J. Topol), jednak podléhá opětovně nalezenému kouzlu masky a rafinovanosti (J. H. Krchovský).“¹⁹

Dalším pojmem, s nímž dobová periodika pracují, je pojem *Pražské jaro*. Dnes se pod tímto pojmem rozumí období, v němž ve společnosti docházelo k demokratizujícím snahám s cílem dojít k „socialismu s lidskou tváří“. Již na začátku šedesátých let, kdy se mírně uvolnily politické tlaky z let padesátých a došlo k amnestii části politických vězňů, někteří autoři dostali možnost znovu vydávat své knihy. Celková demokratizace veřejného života v polovině šedesátých let byla úzce propojena hlavně s proměnou stranických struktur, kdy do Komunistické strany nastoupila mladší generace straníků s progresivnější vizí do budoucna.

Do Československa začala pronikat kultura ze západních zemí; jak kinematografie, literatura, hudba či umění. „Rozšíření myšlenkového prostoru s sebou přinášelo toleranci k názorům doposud zavrhaných „revizionistů“ a kritizovaných autorů i další posuny v chápání socialistického realismu. Někteří spisovatelé se opět dočkali lepších publikačních možností (Vladimír Holan, Josef Škvorecký aj.) a jiným bylo umožněno vůbec publikovat (Bohumil Hrabal). Stále více se tak otevíral problém autonomnosti literární tvorby a její společenské zakotvenosti.“²⁰ Na sklonku tohoto období byla zrušena cenzura.

Invaze vojsk Varšavské smlouvy znamenala násilný konec uvolňujících snah uvnitř komunistického Československa. V noci z dvacátého na dvacátého prvního srpna 1968 došlo k násilnému kroku upevnění sovětské moci; hranice Československa překročila vojska států, které byly pod vedením Sovětského svazu sdruženy ve vojenském seskupení, tzv. Varšavské smlouvě.

Disident označuje občana, který neskrytě vyjadřuje svůj nesouhlas s momentální formou vlády ve svém státě a upozorňuje na politické a ideologické nedostatky. Jelikož *disident* nemá

¹⁸ Tamtéž. s. 837.

¹⁹ Tamtéž. s. 837-838.

²⁰ JANOUŠEK, Pavel a ČORNEJ, Petr (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. III. Díl*. Praha: Academia, 2008, s. 24. ISBN 978-80-200-1583-9. Dostupné online: https://edicee.ucl.cas.cz/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/III/dejiny_III_celek.pdf (5.2.2024)

možnost své přesvědčení a snahu o zlepšení šířit pomocí oficiálních kulturních kanálů (médiá, literatura apod.), kolem těchto aktivistů vznikají nové kulturní fenomény umožňující jim alespoň částečnou svobodu vyjádření – samizdat, paralelní kultura, soukromé semináře, tajná církev a další.²¹ Disidentská hnutí – *disent* – představují pro mocenské režimy velký problém, jelikož se v nich seskupují lidé různých věkových, názorových i náboženských skupin, a i přes rozdílné přístupy k životům jim jde jednotně o zdemokratizování dosavadního státního zřízení a rovná občanská práva pro všechny. Život *disidentů* je tedy silně ovlivněn nejen touto ideou, ale také následnou silnou perzekucí ze strany státu, který se snaží jakékoliv jejich snahy potlačit.

Charta 77 je disidentské hnutí, jehož vznik byl v roce 1977 popohnán solidaritou k undergroundovým hudebníkům, kteří byli odsouzeni na několik let a následně uvězněni tehdejším režimem. Hlavní kámen, na kterém zakladatele hnutí stavěli, byli tzv. *Helsinské dohody* (jednalo se mezinárodně uznané pakty o občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních právech, jež byly za Československou stranu ratifikovány již v roce 1968, následně ustanovené 1975 v Helsinkách²²). „Chartisté“ tedy vytvořili jednu z prvních občanských iniciativ, která po komunistickém státním aparátu požadovala dodržování mezinárodních práv, k nimž byl již z dřívějšíka zavázán. Režim členy *Charty 77* soustavně sledoval, hlasy nově podepsaných pravidelně zveřejňoval a těm nejvýraznějším se snažil život každodenně znepříjemňovat (osobu například zadrželi na čtyřicet osm hodin, vystavili ji brutálním výslechům, pustili a po jednom dni, jen za sebemenší prohřešek, někdy i prakticky za nic, vzali do vazby znovu).

²¹ TÓTH, Rastislav. *Stručný politologický slovník*. Bratislava: Uniapress, 1991. ISBN 80-85313-18-9.

²² JANOUŠEK, Pavel a ČORNEJ, Petr (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. IV. Díl*. Praha: Academia, 2008, s. 37. ISBN 978-80-200-1583-9. Dostupné online: https://edicee.ucl.cas.cz/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/IV/dejiny_IV_celek.pdf (9.2.2024)

4. Začlenění práce do dobového kontextu

4.1 Politický a společenský kontext 70. a 80. let v Československu

Politická situace v Československu na začátku sedmdesátých let dvacátého století byla silně ovlivněná událostmi, které dnes známe jako *pražské jaro*. Pouta cenzury se během druhé poloviny šedesátých let nepatrně povolila, a hlavně kulturní život se dočkal větší benevolentnosti. Tato naděje ovšem neměla dlouhé vyhlídky a nadšení společnosti netrvalo dlouho. Když v noci z dvacátého na dvacátého prvního srpna 1968 do Československa vpadla na příkaz Sovětského svazu vojska Varšavské smlouvy, byla svoboda kulturního života opět v nedohlednu.

Následná sedmdesátá léta se táhla v duchu normalizace, tato „normálnost“ však byla v režii Komunistické strany Československa s přímým dohledem Sovětského svazu, který zde svůj vliv začal znovu upevňovat a v mnoha ohledech více zpříšňovat. Společnost se vlivem normalizace uzavřela ještě více než v desetiletích předtím a upadla do letargie. Během sedmdesátých let došlo k čistkám i uvnitř Komunistické strany Československa a přísný dohled padnul hlavně na ty, kteří se aktivně účastnili *pražského jara* a podle slov Komunistické strany se snažili „podvracet republiku“.

V počátcích sedmdesátých let dochází ke vzniku prvního disidentského hnutí, které se nesnaží pouze o odpor vůči vládnoucímu režimu, ale usiluje o dodržování lidských práv, zkvalitnění – už tak těžkých – životních podmínek a, pomocí vyvíjení tlaku na příslušné orgány státní moci, o určité systémové změny, které by se pozitivně projevíly ve společnosti.²³ Disidentská hnutí se následně rozvíjejí po celá osmdesátá léta; jejich členové jsou nadále perzekuováni, vězněni a vyslýcháni; projevuje se především mladá generace chartistů, kteří neměli zkušenosti s událostmi konce šedesátých let a do hnutí vnesli progresivnější pohledy na věc. Disidentské aktivity následně vrcholí událostmi během roku 1989.

4.2 Literatura v době normalizačního Československa

Spojení samizdatové a exilové kultury se vyvíjelo a proměňovalo, zvláště na začátku sedmdesátých let měly zásadní vliv exilové literární instituce; od roku 1970 časopis *Listy* pod vedením Jiřího Pelikána vydávané v Římě, časopis *Svědectví* vycházející v Paříži a *Proměny*,

²³ DANIEL, A. Ju a GLUZA, Zbigniew (ed.). *Slovník disidentů: přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956-1989*. Přeložil Petruška ŠUSTROVÁ. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, s.136. ISBN 978-80-88292-11-1. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/slovník_disidentu_i.pdf (8.2.2024)

kteře vznikaly pod rukama exilovŕch autorŕ aŕ za mořem, v New Yorku. Zmĕnĕnŕ periodika mĕla jiŕ předeřlou literŕrnĕ tradici a po okupaci Āeskoslovenska v roce 1968 se tak stala mĕstem, kde se mohli novĕ spisovatelĕ realizovat i v době normalizace. Exilovĕ časopisy nebyly zamĕřenĕ pouze na exilovou a samizdatovou literaturu psanou v Āeskĕm jazyce, ale vĕnovaly se takĕ knihŕm, kteře distribuovala oficiŕlnĕ Āeskoslovenskŕ nakladatelstvĕ a cizojazyĀnŕm textŕm informujĕcĕm o stavu Āeskoslovenska. Vzhledem k tomu, ŕe Ātenŕři jednotlivŕch Āasopisŕ byli rŕznĕho vkusu a literŕrnĕho pouĀenĕ, obsah periodik se zamĕřoval na obecnĕjřĕ ŕvahy, kteře zasazoval do kontextu literatury a skrz ni vytvŕřel pro Ātenŕře otevřenŕ argumentaĀnĕ prostor.²⁴

4.2.1 Rozmach samizdatu v Āeskoslovensku

Samizdat nemŕžeme zařadit do ŕŕdnĕho literŕrnĕho smĕru nebo se bavit o rŕznŕch generacĕch, jelikoŕ se jednŕ o vymezenĕ na zŕkladĕ mimoliterŕrnĕch skuteĀnostĕ a souĀastĕ tohoto fenomĕnu byli autořř rŕznĕho vyznŕnĕ, vĕku i stylu. Pomocĕ samizdatu se řĕřily nŕboŕenskĕ, umĕleckĕ, ekologickĕ a po vzniku *Charty 77* hlavnĕ takĕ politickĕ texty; byl zapojen do budovŕnĕ řĕirokĕ sĕtĕ nezávislĕ kultury, zakŕzanŕch podzemnĕch univerzit a nŕboŕenskŕch aktivit.²⁵

V Āeskoslovensku se samizdat zaĀnŕ ve velkĕm vytvŕřet a řĕřit od zaĀtĕku sedmdesŕtŕch let dvacŕtĕho stoletĕ jako reakce na omezovŕnĕ obĀanskŕch svobod a z potřeby jakĕsĕi sounŕleŕnosti utlaĀovanŕch autorŕ po *invazi vojsk Varřavskĕ smlouvy* v roce 1968. Jiřĕ Holŕ samizdat definuje jako: „[...] *nŕhradu plnohodnotnĕ literŕrnĕ komunikace v době veřejnĕ nesvobody. Jeho funkcĕ a poslŕnĕm je dĕla, kteřa nemohou bŕt bĕŕnŕm zpŕsobem zveřejnĕna, uchovŕvat a řĕřit alespoň v omezenĕm okruhu publika.*“²⁶ Prŕvĕ v dobŕch nejtvrďřĕ normalizace zaĀnŕjŕ vznikat nejen nahodilŕ, amatĕrskŕ a Āasto ani neredigovanŕ dĕla, ale setkŕvŕme se zde s prvnmĕ organizovanŕmĕ skupinŕmĕ vydŕvajĕcĕmĕ samizdatovĕ edice a Āasopisy; tito autořř byli z vĕtřĕ Āasti v zakŕzanĕm proudu literatury, i zde vřak nalezneme vŕjimky. Bĕhem osmdesŕtŕch let se zaĀnŕ mezi oficiŕlnĕ a neoficiŕlnĕ literaturou vytvŕřet prostor pro takzvanou „ředou zŕnu“, v nĕŕ se nachŕzejĕj autořř, kteřĕ fungovali v rŕmci systĕmu stŕnnĕ moci, ale jejichŕ smŕřlenĕ bylo naklonĕno spĕře antireŕimnĕm a disidentskŕm smĕrem. Tito lidĕ tudĕř nedĕlali

²⁴ JANOUŘEK, Pavel a ĀORNEJ, Petr (ed.). *Dĕjiny Āeskĕ literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2008, s. 184. ISBN 978-80-200-1631-7. Dostupnĕ online: https://edicee.ucl.cas.cz/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/IV/dejiny_IV_celek.pdf (9.2.2024)

²⁵ Tamtĕŕ. s. 695.

²⁶ NŪNNING, Ansgar; TRŕVNĕĀEK, Jiřĕ a HOLŕ, Jiřĕ (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – zŕkladnĕ pojmy*. Brno: Host, 2006, s. 694. ISBN 80-7294-170-4.

nic nelegálního, pouze se pohybovali v těch místech, která byla slepými místy zákonů. Režim tyto činnosti brzy odhalil, a právě proto například členy undergroundových časopisů, kteří se pohybovali na hraně tehdejších zákonů, velmi často zatýkal za banality a přiděloval jim nepřiměřené tresty za podvracení republiky nebo protirežimní činnosti. Právě tato absurdní obvinění a odsouzení vyvolala vlnu solidarity vůči vězněným a vedla ke vzniku například *Charty 77*. V podstatě skoro každý totalitní režim spěje pomocí svých represí k zániku, pokud není dostatečně pevný, začnou se tvořit protirežimní skupiny tvořené *disidenty*, kteří právě například v případě československého státu stály za pádem režimu.

4.2.2 Exil, exilová nakladatelství a distribuce literatury skrze hranice

„*Hluchý k záhrobním hlasům, / přec jasně vidím duši, která se stěhuje. / Dostala vyhazov. A zírá do nečasu, / a slyší šící stroj, jak chvatně stěhuje / šev kolejí, v němž vedví roztrhla se / státníky zflikovaná Evropa.*“²⁷ První dvě sloky básně „*SEM A TAM V LEHÁTKOVÉM VOZE*“ z básnické sbírky *Vteřinové smrti* od Antonína Brouska vystihuje svíravé pocity těch, kteří byli nuceni emigrovat a opustit tak své rodiny a kteří se často velmi složitě snažili zapustit kořeny v jiných společnostech. Antonín Brousek byl jedním z těch, kdo život v exilu bral jako velkou křivdu, ale i přes to všechno tvořil především v českém jazyce.

V exilové tvorbě se odráží právě onen „vztah k domovu“, mnozí autoři se aklimatizovali v nové zemi a sžili se s její kulturou, jiní se stali apatickými vůči stavu společnosti v Československu, další skupina se zase snažila být s rodnou zemí stále v kontaktu, a naopak se snažila svým kolegům pomáhat v již tak dost složitých podmínkách tvorby. Právě vznik exilových nakladatelství a exilových periodik dlouhodobě udržoval okleštěnou československou kulturu alespoň částečně v obraze.²⁸ Pravděpodobně nejznámějším exilovým nakladatelstvím bylo *Sixty-Eight Publishers* Josefa Škvoreckého, v mé práci se budu později věnovat dalšímu vlivnému nakladatelství *Index*. Důležitá exilová periodika *Svědectví* a *Listy* jsou součástí mé práce také, tudíž se jim budu podrobněji věnovat v následujících kapitolách.

4.2.3 Literární kritika v okleštěné literatuře

Vzhledem k povaze mé práce pracuji během celého výzkumu nejen s konkrétními prameny, ale věnuji se také životu jednotlivých autorů, subjektivním postojům, událostem, které jejich životy zásadně ovlivnily a následně se promítaly do jejich tvorby. Zároveň považuji za

²⁷ BROUSEK, Antonín. *Vteřinové smrti*. České básně (Český spisovatel). Praha: Český spisovatel, 1994. ISBN 80-202-0520-9.

²⁸ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

důležité předem si vyjasnit, kdo to je kritik. O možnosti být označován kritikem se historicky vede polemika; co a kdo ho opravňuje ke kritice? Kdo vytváří kritéria, kterými se řídí? A asi nejrozporuplnější otázkou je, zda kritik musí být sám umělcem; zda je důležitá autorská a spisovatelská zkušenost, nebo stačí mít pro literaturu prostě pouze cit? Každá věc má své plusy i mínusy; kritik-spisovatel může mít větší pochopení pro různé autorské styly, ale zároveň nemusí být vždy objektivní vzhledem příslušnosti ke generaci nebo literárnímu směru; kritik-entuziasta (může se samozřejmě jednat i o literární vědce, který ale netvoří prozaické nebo poetické texty) pravděpodobně nebude mít takový vhled do procesu vzniku díla a nedokáže tak ocenit všechny formální detaily práce, ale zase se na texty dívá nezaujatě a může do kritiky vnést zajímavé podněty.

Literární kritika nabízí několik různých způsobů, kterými kritici texty podrobují analýze, vyjmenují některé z nich; dogmatická kritika, která staví na předem jasně daných cílech, bez předchozí znalosti zkoumaného textu; v její opozici je empirická kritika, která vychází, z již nabitě zkušenosti četby díla; biograficko-psychologická kritika, která bere v potaz subjektivní příspěvky autora a následně je zkoumá; nebo sociologická kritika, která se zajímá o tvorbu ve společensko-politickém kontextu. Sama nedokážu kritiky a recenze přiřadit k jednotlivým formám, ale všímám si spíše motivů nebo signálů, které mi pomohou autora blíže charakterizovat.

Část československých kritiků, která byla vyloučena z oficiálního kulturního proudu, se usadila v samizdatových časopisech (literární kritice se u nás věnoval časopis *Vokno, Obsah a Kritický sborník*) nebo v exilových periodikách, kterým v té době vévodilo *Svědectví, Proměny a Listy*. Pouze ojediněle se vyskytovali autoři, kteří sledovali jak oficiální, tak samizdatovou a exilovou tvorbu, jako byli například Milan Jungmann a Květoslav Chvatík. Kritikové většinou nereflektovali proudy, v nichž sami nepublikovali, kritikové publikující v oficiálních periodikách se věnovali dílům vzniklým v oficiálních kruzích a „vyhoštění“ autoři se naopak zaměřovali, podle místa pobytu, pouze na samizdatovou nebo exilovou tvorbu. Stav literární kritiky obecně shrnuje Jiří Poláček ve své knize *Literární kritika 20. století: „Kritikové a literární vědci, které husákovský režim zavrhl, tvořili dosti různorodé společenství. Octli se v něm odpůrci poúnorového vývoje, někdejší oficiální představitelé kritiky padesátých let, významní kritikové spjatí s děním následujícího desetiletí i známí literární vědci a spisovatelé. Někteří zůstali doma, vykonávali rozličná dělnická povolání a své kritické soudy publikovali v samizdatových i exilových periodikách. Spolupracovali rovněž s vydavateli samizdatových edic (Petlice, Edice Expedice, Kvart) a exilovými nakladatelstvími (Sixty-Eight Publishers, Index,*

Konfrontace, Rozmluvy, Poezie mimo domov); část z nich nadto pořádala tzv. bytové semináře. Většinou byli signatáři Charty 77. Jiní kritikové odešli do zahraničí a vesměs se věnovali bohemistice a slavistice, přičemž i oni rozvinuli spolupráci se zmíněnými periodiky a nakladatelstvími.“²⁹

²⁹ POLÁČEK, Jiří. *Literární kritika 20. století. Tematická jednotka pro střední školy (CERM)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1997, s. 13. ISBN 80-7204-053-7. Dostupné online: https://is.muni.cz/el/ped/jaro2013/CJ3BP_LOS2/Literarni_kritika_20.stoleti_II.pdf (10.2.2024)

5. Výkladová část

5.1 Eva Kantůrková: Přítelkyně z domu smutku

Kniha *Přítelkyně z domu smutku disidentky* Evy Kantůrkové patří mezi nejúspěšnější knihy vzniklé v osmdesátých letech 20. století. Kniha byla původně psána v prostředí samizdatu a v roce 1984 vyšla v rámci samizdatové edice *Petlice* pod původním názvem *Mé přítelkyně z domu smutku*. Následně se jí podařilo vydat v exilovém nakladatelství *Index* a po revoluci se nestala knihou zapomenutou. Po převratu vyšlo několik dalších vydání, v Česku se dočkala filmového zpracování a v zahraničí se dočkala úspěchu čtenářského i potlesku na divadelních prknech.

V několika větách se zmíním o autorčině životě, který je pro zkoumanou knihu podstatnou součástí. Eva Kantůrková byla známou *disidentkou*, která se postavila vládnoucímu normalizačnímu režimu i pod rizikem vlastního uvěznění. Vzhledem k obsahu následujících zkoumaných textů, je důležité zmínit, že Eva Kantůrková v šestnácti letech, na popud rodičů, vstoupila do komunistické strany a vystoupila z ní v roce 1970 po *invazi vojsk Varšavské smlouvy*. Ačkoliv byla následně zařazena na seznam zakázaných autorů a režim ji soustavně sledoval, mezi kritiky její tvorby se najdou autoři, kteří se přes její členství ve straně nedokázali přenést. Kniha *Přítelkyně z domu smutku* vznikla na základě autorčiných autentických vzpomínek, kdy „[...] byla obviněna z podvracení republiky a vyšetřována [...] v souvislosti s francouzským kamiónem, který vezl do Prahy zahraniční literaturu a byl na hranicích zadržen.“³⁰

Biografický román popisující necelý rok strávený v ruzyňské věznici je syrovým popisem krutého vězeňského prostředí, které povětšinou postrádá kapku lidskosti. Pokud se čtenář do komunistického vězení podíval, bylo to opět do mužského světa, motiv ženy-kriminálnice se užíval sporadicky. Hlavní postava, zásadová a vzdělaná žena, je za podvracení republiky uvězněna a umístěna mezi kriminálnice, které se proti zákonu opravdu provinily a je nucena do každodenní konfrontace se světem, který jí není blízký. Kniha se podrobně věnuje psychickému vývoji člověka a vlivu takto nepřírozeného prostředí na něj. Vypravěčka nakonec i na sobě shledává změny způsobené vztahy na celách, zacházením ze strany věznice a trávením většiny času uvnitř své hlavy. Proměnil se hlavně její žebříček životních hodnot, potřeba sounáležitosti s někým blízkým a zintenzivnila se potřeba svobody.

³⁰ HAVEL, Václav. *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. 2. vyd. (1. vyd. v ČSSR). Knihovna Lidových novin (Praha). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990. s. 277. ISBN 80-7106-000-3.

Jednotlivé kapitoly jsou věnované konkrétním vězeňkyním, se kterými se autorka setkala. Vzhledem k neomezenému množství času měla autorka prostor si se spoluvězenkyněmi podrobně povídat nebo je delší dobu pozorovat a vnímat proměnu jejich osobnosti. Z toho důvodu jsou postavy žen podané tak intimní formou; ať se podívám na osobní profily postav-vězeňkyň, které jsou perfektně seskládané do nejmenších detailů nebo jejich trestné činy a podrobné popsání okolností, někdy až psychologické rozborů důvodů vedoucích až do věznic. Nejen na vypravěčce je pozorovatelný psychologický vývoj, každá z postav je sledována, jak se s pobytem ve vězení postupně vyrovnává; zda zůstává věrná svým ideálům, dokáže být stále empatická a vstřícná, případně jestli se nechá ochromit okolními vlivy, nedojde k žádnému uvědomění či nápravě a pokračuje v recidivním chování nadále.

Psychologický román není ale pouze o vývoji postav a popisu těžkostí života ve vězení. Všechny tyto poznatky dávají dohromady obraz o tehdejší československé společnosti, především o lidech, kteří žili na jejím okraji. Za komunistického režimu prakticky neexistovala nezaměstnanost, „příživnictví“ bylo protizákonné a státní aparát se snažil o vytvoření dokonalé socialistické společnosti, kde vše bude patřit všem, nebude potřeba krádeží a jiných zločinů. Jak ale víme, to bohužel asi není možné. Stát může většinou společnost donutit žít ve strachu, ale vždy se najde část obyvatelstva, která propadne recidivě a nikdy nedojde k její nápravě. Tato skupina obyvatel se režimu upevňujícímu moc příliš nehodí, a právě proto o těchto lidech minimálně informuje a ze společnosti je vylučuje ještě více. Tento, nijak neprotlačovaný, motiv knihy, který hraje na pozadí, je dalším důvodem, proč se jedná o unikátní dílo.

5.1.1 První vydání v exilovém nakladatelství Index

Exilové nakladatelství *Index* bylo založeno na začátku sedmdesátých let se záměrem vydávání děl českých a slovenských umělců, kteří nemohli publikovat v Československu nebo byli nuceni pobývat v exilu. Ze začátku nakladatelství vydávalo jednu knihu měsíčně, především knižní beletrii a publicistiku. Později se zaměřilo na politické, historické i odborné studie vztahující se k aktuálním tématům, nejen situaci exilových autorů, ale také stav samizdatové tvorby, která vznikala v cenzurované literatuře; studie se věnovaly zpětně událostem roku 1968 v Československu nebo aktivitám disidentských hnutí. Nakladatelství se ze začátku dařilo, zájem o vydávání knih byl veliký i přes složitější legislativu, ale v 80. letech začala jejich práci ztěžovat dynamicky se měnící politická situace v Československu, kdy

začaly chybět donátoři a vydávání knih se začalo potýkat s finanční tísni.³¹ První zahraniční vydání *Přítelkyně z domu smutku* vydalo nakladatelství Index jako svoji 104. publikaci, v rámci edice *Příběhy ze šuplat*; tato edice se na konci sedmdesátých let zaměřovala na publikaci knih od autorů žijících v Československu a tvořících v samizdatu, každopádně v období, kdy v nakladatelství vycházela kniha Evy Kantůrkové, samizdatová tvorba již tvořila značnou část nakladatelského obsahu. Eva Kantůrková se svou knihou *Přítelkyně z domu smutku* zařadila mezi nejatraktivnější autory, jejichž knihám nakladatelství Index věnovalo značnou pozornost, protože jejich díla nemohla vycházet v oficiálních československých nakladatelstvích.³²

5.2 Samizdatová periodika

Především podkapitola, která mapovala cestu prvního exilového vydání zkoumané knihy a rozbor díla z mého pohledu, mi otevřela možnosti pro následující kapitoly, které se věnují již samotnému výzkumu recepce knihy *Přítelkyně z domu smutku*. Nyní se práce ubere směrem k samizdatovým časopisům a jejich vybraným přispěvatelům. Samizdat jako: „[...] *termín pro neoficiální necenzurované vydání knihy či textu v několika exemplářích, psaných většinou na stroji a později množených na xeroxu či cyklostylu...*“³³ je v následujících kapitolách hlavním zdrojem mé práce.

5.2.1 Vokno

Vokno byl undergroundový časopis vycházející v letech 1979-1989, který dodržoval principy tehdejšího dobového československého undergroundu; Posset se jim věnuje následovně: „*V Československu formuloval principy tohoto hnutí jeho teoretik Ivan M. „Magor“ Jirous: odmítání jakéhokoliv nátlaku; zřeknutí se pevného (uměleckého) programu; zdůrazňování autentičnosti v životě (alternativní životní formy, například komuny) a v umělecké tvorbě (realismus, užívání hovorového jazyka a slangu, tabuizovaná témata); vymezení vůči totalitním strukturám; odklon od společenských norem. K tomuto okruhu se řadí mimo jiné*

³¹ ZACH, Aleš. *Knihy a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995. s. 53-66. ISBN 80-85639-62-9. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/zach_kniha-a-cesky-exil-1949-90_torst-1995_ocr.pdf (13.2.2024)

³² Tamtéž. s. 66.

³³ DRDA, Adam. *Libri prohibiti, Jiří Gruntorád*. In: Knihovna Václava Havla, Tváře Vzduchu [online], 2017. Dostupné online: <http://tvare-vzdoru.vaclavhavel-library.org/cs/profil/24/jiri-gruntorad-1952> (28.2.2024)

rockové skupiny *Plastic People of the Universe*, [...].³⁴ Výčet výše zmíněných je souborem pravidel, v jejichž duchu byl časopis sestavován a vydáván.

Během života periodika vyšlo čtrnáct čísel; materiály pro šesté číslo byly zabaveny, ale číslování se zanechalo, takže dnes je oficiálně vydaných čísel patnáct.³⁵ Časopis byl jedinečný také svou grafickou úpravou, kdy většina obálek, velikosti A4, obsahovala motivy okna nebo tematické fotografie. Mimo jiné byl typický také svým jazykem; využíval hovorovou češtinu, slang a pokleslejší výrazy (to je důvod, proč byla undergroundová literatura často odsuzovaná například i *disidenty* – pro její „pokleslost“).

Ivan Martin Jirous: Havlovy hlubiny (analytický pohled na vězeňství a mezilidské interakce)

Ivan Martin Jirous, v literárním prostředí možná známější pod uměleckým pseudonymem *Magor*, se o umění a kulturu zajímal už když na psacím stroji rozmnožoval nedostupná literární díla a později nastoupil ke studiu dějin umění na Karlově univerzitě³⁶. Do paměti se zapsal především jako básník, literární kritik a organizátor kulturních akcí, které se tehdejší režim snažil potlačovat, a za tuto činnost byl několikrát vězněn. V roce 1976 byl uvězněn v zařízení pro nebezpečné zločince na Mírově, údajně za výtržnictví. Spolu s ním bylo uvězněno i několik dalších členů jeho tehdejší kapely *The Plastic People of the Universe*, tento proces se stal jedním z důvodů vzniku *Charty 77*³⁷. Komunistickým režimem utlačovaný spisovatel svá díla tvořil nejen na svobodě, ale také za mřížemi věznic. V roce 1984 se mu podařilo pomocí *disidenta* Jiřího Gruntoráda propašovat z vězení básnickou sbírku *Magorovy labutí písně*.

Zkoumaný pramen se zabývá, jak již název napovídá, dílem Václava Havla. K výzkumu recepcí jsem si tento text vybrala, jelikož Jirous demonstruje vliv vězeňského prostředí pomocí již existující polemiky (blíže se zmíním později) a opírá se právě o knihu Kantůrkové stejným

³⁴ POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Přeložil Zbyněk PETRÁČEK. [Brno]: Továrna na síťotisk, [1993], s. 17. ISBN 80-901192-0-4. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/posset_ceska-samizdatova-periodika-1968-89_txt.pdf (14.2.2024)

³⁵ PŘIBÁŇ, Michal; BURGET, Eduard; HOLEČKOVÁ, Marta Edith; JAREŠ, Michal; KOŠNAROVÁ, Veronika et al. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018. s.507. ISBN 978-80-200-2903-4.

³⁶ DANIĚL, A. Ju a GLUZA, Zbigniew (ed.). *Slovník disidentů: přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956-1989*. Přeložil Petruška ŠUSTROVÁ. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, s.165. ISBN 978-80-88292-11-1. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/slovník_disidentu_i.pdf (8.2.2024)

³⁷ Tamtéž. s. 165.

způsobem, jako jiní autoři recenzí, kterým se budu v následujících kapitolách věnovat, ale v porovnání s nimi dochází k odlišným závěrům.

Jirous si vedle sebe staví tři spisovatele, kteří prošli chodbami ruzyňské věznice; Václava Havla, Evu Kantůrkovou a Jána Mlynárika. U Mlynárika se opírá o polemiku, která vyšla v exilovém časopisu *Svědectví* (sedmdesáté páté číslo XIX. Ročníku, v roce 1985) s názvem *K osudu Tezí o vysídlení československých Němců*. Staví na následujícím Mlynárikově tvrzení: „[...] jakási sociologická vášeň poznávat osudy vězňů, spleť dráhy jejich životů. Bylo to něco, co se mi vynořovalo zejména při pomýšlení na Václava Havla: pro jeho zájem a talent dramatika je vězení velkou studovnou, rozsáhlou knihovnou lidských osudů.“³⁸ Pozastavuje se nad jeho analytickým nadšením, kdy své spoluvězně opravdu bere jako vzorek „individuí“, na kterých provádí sociologické průzkumy a Jirous dodává: „Představa vězení jako studovny, ve které si zavřený génius dělá poznámky o svých bližních, mě dost děsí.“³⁹ Knihu Kantůrkové přirovnává právě k výše citovanému literárnímu postupu, říká tedy, že pro ni bylo vězení čímsi autorsky naplňujícím. Jeho myšlenka je částečně pravdivá, vzhledem ke způsobu a úrovni vypracování perfektních psychologických medailonků jednotlivých postav, ale Jirousovi unikají další unikátní hloubky autorčiny knihy nebo je možná záměrně úplně opomíjí.

„[...] mám k ní ambivalentní vztah, a co mi na ní nejvíc vadí, je právě ta distanc – zkoumání bližních, jako by to byli tvorové jiné podstaty než ten, kdo je zkoumá.“⁴⁰ Kantůrková dokázala naopak skloubit onu „objektivnost“, vytvořit sociální portréty žen nižších mravů, která se ovšem odehrávala na pozadí vnitřního sebepoznání autorky i jejího úzkého okruhu přítelkyň, nikoliv tak, že by si od nich držela velký odstup, jak zmiňuje Jirous. Ačkoliv tento Jirousův text o díle Václava Havla čítá několik stránek a řádky, kde provádí porovnání s Evou Kantůrkovou, spočítáme na prstech jedné ruky, je jeho kritika z mého pohledu kontroverznější než ty následující a vidím v ní spíše nepochopení autorčina uměleckého záměru a vyjádření. Od člověka, který byl vězněný stejně jako Kantůrková a pronásledovaný možná ještě více, bych čekala více vyjádřeného pochopení nebo aspoň ocenění vtisknutých nálad a emocí, ze kterých někdy mrazí (například Václav Havel toto dokázal vždy vyzdvihnout a přidat své subjektivní pocity). Jirousův text by se dal však obhájit tím, že v rámci hodnocení nebral v potaz

³⁸ JIROUS, Ivan Martin: *Havlovy hlubiny*. Vokno [samizdat], č. 11, 1986, s. 55. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/vokno/vokno_1986_11_ocr.pdf. (4.2.2024)

³⁹ Tamtéž. s. 55.

⁴⁰ Tamtéž. s. 55.

psychologickou linku románu a věnoval se pouze reflexi prostého textu a z toho důvodu může výše napsané působit neosobně.

5.2.2 Informace o Chartě 77

Samizdatový časopis, také známý pod zkratkou *INFOCH*, ve kterém se od roku 1978 do roku 1992 pravidelně publikovaly souhrny o úkonech členů *Charty 77* a *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)*. *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných* měl v časopise svoji pravidelnou rubriku, kde v každém čísle informoval o nových procesech nebo aktualizoval informace k procesům stávajícím. V periodiku se zveřejňovaly otevřené dopisy českým politikům, osobnostem do zahraničí nebo výzvy k podpoře disidentských hnutí. Časopis však nefungoval pouze na této politické bázi; součástí čísel byla i rubrika „*V samizdatu nově vyšlo...*“, která informovala o novinkách na samizdatovém „trhu“ a tituly zde byly krátce anotovány; další rubrika byla „*Krátké zprávy*“, která by se dala nazvat jakýmsi bulletinem, stručně informovala o událostech nejen z Československa, ale také ze světa.⁴¹

Časopis nebyl nijak graficky zpracovaný, první stranu, o velikosti A4, zaujímal rovnou obsah. Vzhledem k tomu, že se jednalo o periodikum, které podávalo aktuální informace, docházelo k jeho značnému množení různými způsoby, a proto se jeho náklad v polovině osmdesátých let odhaduje až na tisíce kusů. Od roku 1986 byl časopis rozmnožován pomocí elektrického psacího stroje s pamětí.⁴²

K realističtější představě o tom, jak dobové texty v samizdatových periodách vypadaly, do práce přidávám také doslovné citace níže probíraných textů. Všechny tři citované úryvky přepisují tak, jak jsou v periodikách uvedené. Dodržuji zalomení na koncích řádků, veškerá odsazení, mezery, interpunkci a odstavce. Pokud ve strojopisném opisu chybí mezery před nebo za interpunkčními znaménky, i v citaci vše uvádím bez nich. Rozhodla jsem se tak proto, aby i v samotné práci byla alespoň minimálně zachycená autentická stránka strojopisných textů, ve kterých se často vyskytovaly překlipy neboli šotky, a typografické chyby. Všechny tyto nedostatky byly způsobené nepříznivými podmínkami vzniku tiskovin, nemožností opravovat již napsané a potřebou práce v naprostém utajení.

⁴¹ PŘIBÁŇ, Michal; BURGET, Eduard; HOLEČKOVÁ, Marta Edith; JAREŠ, Michal; KOŠNAROVÁ, Veronika et al. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018. s.255-256. ISBN 978-80-200-2903-4.

⁴² Tamtéž. s. 255-256.

„*V samizdatu nově vyšlo...*“: **Eva Kantůrková**, *Mé přítelkyně v domě smutku* (anotace knihy)

Ve výše zmíněné rubrice „*V samizdatu nově vyšlo...*“ časopis informuje o nové knize Evy Kantůrkové; uvádí však ještě původní název knihy: *Mé přítelkyni z domu smutku*; nikoliv titul, který je nám znám dnes: *Přítelkyně z domu smutku*. Tato zpráva je uvedena v čísle z roku 1985, jedná se o jedno z březnových čísel, která v daném měsíci vyšla. Opravdu krátce anotuje obsah knihy a také informuje o literární ceně, již kniha získala; k podrobnostem o zmíněné literární ceně se dostanu v následující kapitole věnující se dalšímu zkoumanému pramenu.

Jelikož se jedná o stručné sdělení, ocituji ho celé:

„*Eva Kantůrková: Mé přítelkyně v domě smutku. 212 stran. Vyprávění z věznice Ruzyně, kde byla autorka rok ve vazbě. Jednotlivé kapitoly jsou věnovány portrétům autorčiných spoluvězeňkyň a jejich osudům. Tato práce byla oceněna cenou Toma Stopparda za r. 1984 /viz Inf o CH 77č.1/85/.*“⁴³

„**Krátké zprávy**“: **Literární cena Toma Stopparda** (ocenění československým spisovatelům za původní tvorbu)

Zpráva o prvním ročníku Cen Toma Stopparda vyšla ve výše zmíněné rubrice „*Krátké zprávy*“ v lednovém čísle roku 1985. Jak název rubriky napovídá, krátce informuje o jejím zaměření a laureátech. Já se ale vzniku ocenění věnuji více, jelikož v tehdejší době se jednalo o poměrně vzácnou záležitost.

Literární cena Toma Stopparda byla udělována od roku 1984 a Eva Kantůrková tak patřila mezi první autory, kteří se stali jejími laureáty. Cena byla udělována s podporou švédské *Nadace Charty 77* a anglického dramatika Toma Stopparda, jehož kořeny sahají právě do Československa. Jeho rodina emigrovala před nacistickou okupací a po několika letech se usadili v Anglii. Ačkoliv Stoppard vše zažil jako malé dítě, místo, kde se narodil, v sobě nezapřel, a proto se v druhé polovině dvacátého století zajímal o stav politiky v zemích ovládaných Sovětským svazem. V rámci podpory disidentských hnutí zavítal i do Československa, kde se setkal například i s Václavem Havlem.⁴⁴

Dnes cenu Toma Stopparda zaštiťuje Knihovna Václava Havla, která také uchovává paměť a její tradici: „*Cena, kterou v letech 1984–2017 organizovala Nadace Charty 77, je*

⁴³ V samizdatu vyšlo. Informace o Chartě 77 [samizdat]. Roč. 8, 1985, č. 4, 6.–26. 3., s. 24. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/informace-o-chartě-77/infoch_1985_04_ocr.pdf (25.2.2024)

⁴⁴ Tom Stoppard. Wikipedie, Otevřená encyklopedie. [online], 2023. Dostupné online: https://cs.wikipedia.org/wiki/Tom_Stoppard (15.2.2024)

udělována každoročně tříčlennou porotou za původní, knižně nevydanou esej v českém jazyce, přispívající mimořádným způsobem k pochopení stavu současné společnosti a společenských procesů, civilizace a civilizačních okruhů, mezinárodního prostředí, lidských práv, literárních a uměleckých děl a jejich tvůrců, nových vědeckých objevů, moderní historie a procesů odehrávajících se v lidské duši. Cena je dotována částkou 50 000 korun, kterou pro tento účel poskytuje sir Tom Stoppard.“⁴⁵

Znění celé zprávy cituji níže:

„V lednu 1985 byla poprvé udělena cena Toma Stopparda, určená českým a slovenským spisovatelům za původní literární díla. Za rok 1984 ji obdrželi Eva Kantůrková za knihu „Mé přítelkyně v domě smutku“ a Zdeněk Urbánek za knihu „Popaměti“.“⁴⁶

„Krátké zprávy“: Dopis Margaret Thatcherové adresovaný Evě Kantůrkové (zpráva o dobové korespondenci)

Eva Kantůrková byla *disidentkou* a signatářkou *Charty 77*, nepohybovala se tedy pouze ve světě zakázaných spisovatelů, ale aktivně se orientovala také v politických kruzích. Psala například prohlášení nebo otevřené dopisy, které byly často výzvou nejen společnosti, ale také státnímu aparátu nebo zahraničním osobnostem. Jeden takový dopis, ve kterém informovala o pronásledování členů *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)* a orodovala za zastavení stíhání jejich vykonstruovaných procesů, zaslala přímo ministerské předsedkyni Spojeného království. Tato žádost nebyla výjimkou, členové disidentských hnutí často sepisovali podobné texty, jež následně putovaly do zahraničí k vlivným aktérům politické nebo náboženské scény, kteří by měli být informováni o zblázněném stavu československého státu a jeho společnosti.

Margaret Thatcherová byla britskou ministerskou předsedkyni v osmdesátých letech dvacátého století, která stála v čele Spojeného království v nelehké době. Do dnešní doby jsou některé její kroky kritizovány a odsuzovány, každopádně o jejích politických kvalitách a schopnostech by se pochybovalo složitěji. Ve své době patřila mezi nejvlivnější osoby v globální politické situaci a veškerý její vliv byl o to výjimečnější, jelikož byla žena. Domnívám se, že tato skutečnost byla jedním z důvodů, proč se Kantůrková rozhodla adresovat

⁴⁵ Cena Toma Stopparda. In: Knihovna Václava Havla. [online], 2024 Dostupné z: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/cena-toma-stopparda> (15.2.2024)

⁴⁶ [V lednu 1985...]. Informace o Chartě 77 [samizdat]. Roč. 8, č. 1, 23. 12. 1984 – 10. 1. 1985, s. 20. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/informace-o-chartě-77/infoch_1985_01_ocr.pdf (25.2.2024)

dopis právě jí; možná očekávala větší shovívavost a více pochopení právě od ženy nebo chtěla využít jejího obrovského vlivu k propuštění svých známých a kolegů. Všechno to jsou pouze mé domněnky, jelikož původní intenci, která Kantůrkovou vedla k napsání dopisu právě Margaret Thatcherové, se mi bohužel nepodařilo dohledat.

K původnímu dopisu byla přiložena i kopie rukopisu zkoumané knihy *Mé přítelkyně v domě smutku*. Vzhledem k výše zmíněnému si myslím, že vybrání a zaslání knihy Kantůrkové bylo ideálním rozhodnutím, jelikož kniha perfektně vykresluje nejen obrazy z věznice, ale obsahuje nespočet autorčiných postřehů a popisů stavu československého společenského i politického života. Bohužel se mi ani po intenzivním hledání nepodařilo původní dopis Evy Kantůrkové získat, procházela jsem čísla jednotlivých časopisů z daného roku 1986, kdy byl dopis napsán, archivy *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)*, archiv knihovny *Libri prohibiti* a jiné. Práci bohužel také nedokážu doplnit o originální znění dopisu Margaret Thatcherové, jelikož v periodiku vyšla už jeho přeložená verze, v tomto případě tedy spoléhám na autory tehdejšího překladu a do práce ho přikládám již v přeloženém znění.

Přeložený dopis cituji níže:

„Britská ministerská předsedkyně píše do ČSSR

Drahá paní Kantůrková,

jsem Vám vděčná za dopis z 18.října 1986

i za kopii rukopisu “Mé přítelkyně v domě smutku“ a těším se na čtení

Vaší knihy.

*Velmi obdivuji úsilí a odvahu všech těch, kdo jako Vy se snaží
rozšiřovat prostor osobní svobody v Československu.*

Se všemi dobrými přáními

Vaše Margaret Thatcherová“⁴⁷

5.2.3 Obsah

Časopis pro literaturu a kritiku vycházel jednou měsíčně od roku 1981 do roku 1989, zprvu po jedenácti opsaných kopiích, následně se náklad vyšplhal na třicet šest oficiálně

⁴⁷ THATCHER, Margaret: M. Thatcherová Evě Kantůrkové. Informace o Chartě 77 [samizdat]. Roč. 10, 1987, č. 2, leden, s. 21. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/informace-o-charte-77/infoch_1987_02_ocr.pdf (25.2.2024)

vytvořených strojopisných opisů (první dvě čísla ve formátu A5, zbytek už vycházel ve formátu A4). Časopis nedoprovázela žádná grafická úprava včetně ilustrací.

Jeho název byl jednoduše odvozen od úvodní stránky obsahující obsah, z počátku se ani nejednalo oficiálně o periodikum, články byly často náhodně řazené, o redigování textů se nestarala žádná stálá redakce a šlo tedy o „[...] *neredigovaný sborník různorodých textů, které byly k určitému datu zkompletovány a rozděleny mezi členy „junty“ (termín Ludvíka Vaculíka).*“⁴⁸ Časopis byl distribuován v samizdatovém prostředí a stejně tak spolupracoval i s exilovými partnery; několik výtisků putovalo za hranice pro účely archivace jednotlivých čísel, jiné exilové časopisy často čerpaly z obsahů čísel pro své „domácí“ čtenáře.

Každé číslo bylo zakončené fejetonem Ludvíka Vaculíka, dále se obsah periodika skládal především z původních a přeložených poetických a prozaických děl, dále byly zařazeny rozhovory, studie, analýzy a komentáře k dobovému politickému i společenskému dění nebo poznámky ke všem třem proudům tehdejší literatury.⁴⁹ Další dvě typické rubriky jsou rozebrané níže v rámci zkoumaných pramenů.

Eva Kantůrková: Andy Rumová pralinka (úryvek z rukopisu knihy *Mé přítelkyně v domě smutku* od Evy Kantůrkové)

Jedna z rubrik periodika se věnovala zveřejňování právě ještě nepublikovaných děl a dnes bych to nazvala jakýmisi „teasery“. Eva Kantůrková nebyla jedinou spisovatelkou, která takto zapůjčovala svá díla jako lákadla, jednalo se o rubriku, do které dávala k dispozici své původní texty velká spousta spisovatelů (Karel Pecka, Eda Kriseová, Jiří Kratochvíl, Sergej Machonin, Zdeněk Rotrekl a jiní⁵⁰). V říjnovém vydání časopisu z roku 1983 nalezneme rukopis části jedné z kapitol zkoumané knihy s názvem *Andy Rumová pralinka*.

Rukopisy byly zveřejňovány opravdu v původním stavech, tudíž ani v tomto nejsou výjimkou viditelné přepisy. Nejednalo se o pouhé opravy strojopisných chyb; díky rukopisům můžeme více nahlédnout spisovatelce přímo „pod pero“, vidíme, jak vyměňovala nebo nahrazovala slova za jiná, hrála si s jejich významy, případně pomocí nich vytvářela v textu určitou dynamičnost či konkrétnější vyznění. Uvedu na konkrétním příkladu; v původní větě „No vy jste se *sešly*.“ došlo k výměně slov a nová věta zní „No vy jste se *hledaly*.“ Konotace

⁴⁸ PŘIBÁŇ, Michal; BURGET, Eduard; HOLEČKOVÁ, Marta Edith; JAREŠ, Michal; KOŠNAROVÁ, Veronika et al. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018. s. 355. ISBN 978-80-200-2903-4.

⁴⁹ Tamtéž, s. 355.

⁵⁰ Tamtéž, s. 357.

této věty rázem mění své působení a vyznění dostává v novém významu posměšnější charakter.⁵¹

Václav Havel: Přítelkyně Evy Kantůrkové (předmluva k exilovému vydání knihy Evy Kantůrkové *Přítelkyně z domu smutku*)

V srpnovém vydání časopisu *Obsah* z roku 1987 vychází předmluva k jednomu z exilových vydání, kterou napsal Václav Havel. V té době se jednalo o jednoho z hlavních představitelů – patřícího mezi zakladatele – *Charty 77* a nejvlivnějšího *disidenta* své doby. Václav Havel spolupracoval jak s československým samizdatovým prostředím, tak se snažil podporovat vydávání publikací za hranicemi Československa (exilová *Nadace Charty 77*, která podporovala vydání a distribuci v zahraničí i domácím samizdatu⁵²). Životy Václava Havla a Evy Kantůrkové provázely během osmdesátých let podobný příběh, oba byli signatáři výše zmíněné *Charty 77* a byli kvůli tomuto vyjádření odporu komunistickým režimem silně perzekuováni. Tento jejich „kolegiální“ vztah a vzájemná solidarita vůči prožitému vedla k napsání předmluvy s názvem *Přítelkyně Evy Kantůrkové*. Předmluva vyšla i v exilovém periodiku *Listy* (k důvodům a podrobnějšímu osvětlení okolností této dvojí publikace se dostanu v jiné části práce.

Solidarita a pochopení k podobným životním zážitkům, jak jsem již zmínila v odstavci výše, byla nejspíše jedním z důvodů vzniku textu a ona solidarita je z textu cítit po celou dobu čtení. Havel dokáže jako osoba, která si prošla stejnými procesy, opravdu upřímně a objektivně zhodnotit vyznění textu a jeho, pro někoho zanedbatelné, vedlejší účinky. V prvním odstavci přibližuje, co vlastně je ono ruzyňské prostředí knihy, jak se do něj lidé v Československu dostávají a co to ve společnosti vyvolává za nálady. Zahraničnímu čtenáři dokáže v několika větách vyobrazit zbídačelý stav československého soudního systému a to, jak kolikrát jedná v rozporu se svými vlastními zákony. Havel zároveň nezapomíná přidávat své vlastní čtenářské zážitky. Hned na začátku také přiznává, že ho kniha dokázala přenést zpátky do časů strávených v ruzyňských celách a dokonce píše, že té doby nečetl knihu, která by ho dokázala tak intenzivně vrátit zpátky do tísnivých vzpomínek.⁵³

⁵¹ KANTŮRKOVÁ, Eva: Andy Rumová pralinka. *Obsah* [samizdat]. R. 1983, č. [8], říjen, s. [52] – [70]. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/obsah/obsah_1983_10_rijen_ocr.pdf (9.2.2024)

⁵² ZACH, Aleš. *Knihy a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995. s. 54. ISBN 80-85639-62-9. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/zach_kniha-a-cesky-exil-1949-90_torst-1995_ocr.pdf (13.2.2024)

⁵³ HAVEL, Václav: Přítelkyně Evy Kantůrkové. *Obsah* [samizdat]. R. 1987, č. [3], březen, s. 138. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/obsah_1987_03_brezen_compr-ocr.pdf (2.2.2024)

Havel vidí v knize několik zajímavých témat; nejen reálný popis prostředí, ale jakousi zprávu o ženách v kritických životních situacích, která je vykresluje jako „lidské bytosti“ a ne pouze jako kriminálnice, zastavuje se nad rozdílným vnímáním času ve věznicích, a nakonec se věnuje pozici autorky jako postavy v textu. Každý z těchto aspektů si zaslouží bližší zastavení a interpretaci.

Sama – jako čtenářka bez empirického prožitku vězeňského prostředí – mohu knihu vnímat pouze jako beletristický příběh a nemám možnost si sama v sobě (bez pomoci odborné literatury a jiných zdrojů) ověřit napsaná fakta, toto ovšem právě Havel dokáže: „Přítelkyně z domu smutku *však není pouhá věcná zpráva, pouhý dokument, není to pouze takzvaná „literatura faktu“.* Je to cosi nepoměrně víc: zpráva o ženách v mezní situaci, tedy zpráva obecně lidská.“⁵⁴ Havel vzpomíná na to, kolik času je člověk nucen strávit v jednom prostoru s lidmi, kteří se nacházejí mimo sociální bublinu, v níž žije, jakým způsobem se s nimi navazují opravdu intimní vztahy. Tyto vztahy jsou podle Havla často mnohem intimnější než vztahy partnerské a rodinné, vzhledem k situacím, jimž jsou vězni vystavováni (výsledky, úpadek sebevědomí a pochybování nad vlastní hodnotou a identitou) a velice si cení výtvaru Kantůrkové, jelikož zvládla tento nelehký čas využít naprosto na maximum a do nejbanálnějších detailů dokázala popsat životní osudy několika svých přítelkyň tak, že je po přečtení příběhů známe minimálně tak dokonale jako ona sama.⁵⁵

Dalším aspektem, který Havel tematizuje, je vnímání času v příběhu, Havel používá přímo pojem „meta-příběh“, kdy autorka pomocí kompozice rozvíjí v pozadí příběhu další dějovou linii věnující se pouze životu a putování hlavní postavy po vazebních celách.⁵⁶ Pokud by tento přesah v knize nebyl, měla bych k dispozici pouze podrobné profily jednotlivých knižních postav, ale díky této rozvíjející se lince příběhy ožívají v reálné obrazy a zlehčují imaginaci situací. Havel toto plynutí času na pozadí příběhu popisuje jako „ne-čas“: „*Vězeňský „ne-čas“ jako by rentgenoval profánní čas života, ne-příběh a nedění života na cele vrhá nové a velmi ozvláštňující světlo na příběhy a dění, které mu venku předcházely.*“⁵⁷ Po dobu strávenou ve vězení se v životě nic zásadního nezmění, jedná se o období, ve kterém se hlavním smyslem života stává především prožitá minulost a její podrobná analýza: „*Je to okamžik pravdy – pravdy mých spoluvězňů, pravdy mé i pravdy světa, v němž je nám dáno žít.*“⁵⁸

⁵⁴ Tamtéž. s. 138.

⁵⁵ Tamtéž. s. 139.

⁵⁶ Tamtéž. s. 139.

⁵⁷ Tamtéž. s. 139.

⁵⁸ Tamtéž. s. 139.

Třetím tématem zájmu je bezpochyby postavení autorky Evy Kantůrkové v textu, Havel píše: „*Není tedy vězeňkyní, která se stala spisovatelkou, protože vydala svědectví o své životní zkušenosti, ale spisovatelkou, která se stala vězeňkyní a které bylo její uvěznění inspirací ke knize.*“⁵⁹ Znamená to, že byla jako sečtělá a emancipovaná žena zavřená do společnosti žen s pohnutými životními osudy, žen, které často neznaly nebo neuznávaly morální hodnoty, a žen překračujícími zákony. Havel vidí dva způsoby, jakými se mohla Kantůrková ubírat; směrem „profesorky“, která bude svůj pobyt v cele brát jako výzkum a spoluvězeňkyně bere jako úzký vzorek pro účely zkoumání, anebo se v nekomfortním prostředí domu smutku bude cítit vyloučená, bude se za svoji inteligenci stydět a začne se s ostatními přílišně ztotožňovat a soucítit s nimi.⁶⁰ Spisovatelce se podle slov Havla podařilo tyto dva póly vybalancovat; na ženy, se kterými strávila dlouhé dny a hodiny zvládla pohlízet jako na osoby s „čistým štítem“, neměla potřebu se nad nimi vyvyšovat nebo naopak svoji hodnotu nějak snižovat.⁶¹ Všechny přítelkyně stavěla na stejnou úroveň, bere je takové, jaké jsou, a možná právě díky této zkušenosti si uvědomila ještě upřímněji, že ve společnosti jsou opravdu lidé různí a často záleží na maličkostech, které jejich životy zásadně ovlivní.

V závěru předmluvy se Havel opět obrací k subjektivním pocitům z četby, ale tentokrát ne jako osoba, která si prožila stejná traumata, ale jako spisovatel. Vyzdvihuje nezaměnitelný autorský přínos Kantůrkové jako spisovatelky-ženy, v knize se totiž setkáváme s motivy ženskými, které v próze napsané mužem možná nalezneme, ale nejspíš ne v tak intenzivní a upřímné formě: „*[...] nic horšího by se totiž nemohlo stát, než kdyby se Eva Kantůrková pokusila o mužskou interpretaci své zkušenosti.*“⁶²

5.2.4 Kritický sborník

„*Čtvrtletník pro kritickou reflexi umění a humanitních věd*“⁶³ vycházel mezi lety 1981 a 1989. Vzhledem k četným finančním donátorům bylo možné práci redakčních pracovníků, včetně autorů platit už od prvního čísla, navíc se výtisky prodávaly za 50 Kčs. Časopis vycházel ve formátu A4 a v jednoduché grafické úpravě, kterou umožňoval psací stroj. Náklady výtisků byly ze začátku zhruba 35 ks, ale počet čísel výrazně rostl vzhledem k oblíbenosti periodika; texty se množily podomácku a jakmile se k výrobě periodika začal používat xerox, náklad

⁵⁹ Tamtéž. s. 139.

⁶⁰ Tamtéž. s. 139-140.

⁶¹ Tamtéž. s. 140.

⁶² Tamtéž. s. 140.

⁶³ PŘIBÁŇ, Michal; BURGET, Eduard; HOLEČKOVÁ, Marta Edith; JAREŠ, Michal; KOŠNAROVÁ, Veronika et al. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky. Obsah, 1981-1989, Časopis pro literaturu a kritiku*. Praha: Academia, 2018. s. 289. ISBN 978-80-200-2903-4.

vzrostl až na 400 výtisků.⁶⁴ *Kritický sborník* „...byl apolitický, názorově pluralitní, nevázal se na určitou generaci ani autorskou skupinu; cílem zůstávala kritika, reflexe děl především soudobého umění, popř. publikací z oblasti humanitních věd.“⁶⁵ S příchodem totalitního režimu, na konci čtyřicátých let a následnému rozpadu literatury na několik proudů, byla v samizdatovém prostředí už delší dobu cítit potřeba periodika, které by se věnovalo kritickým statím věnujícím se zakázané literatuře. *Kritický sborník* se této role ujal a v podpoře samizdatových edic pokračoval pak i po roce 1989.

František Kautman: Eva Kantůrková a její přítelkyně z domu smutku (literární recenze zkoumané knihy)

František Kautman byl jedním z těch, kdo byli u založení *Kritického sborníku* a také patřil mezi literární kritiky, kteří se během osmdesátých let ve velkém začali vracet ke psaní kritických textů a navazoval tak na tradici *pražského jara*. Velkou část své práce věnoval výzkumu interpretace literárního díla.⁶⁶ V samizdatové literární kritice viděl možnost neomezené tvůrčí svobody a nestavěl se k tvorbě v samizdatu jako ke zbylé nebo jediné možné cestě publikování, když nemohl své texty zveřejňovat v oficiálním proudu literatury. Na samizdatové produkci se mu také líbilo, že tato literatura nebyla určena ke komerčním účelům a dostala se tak opravdu k vybranému okruhu čtenářů.⁶⁷ Kautman přispíval také do exilových časopisů, což je jeden z důvodů, proč následná kritika vyšla jak v Československu, tak v zahraničí, více se tomu však budu věnovat níže.

Literární recenze s názvem *Eva Kantůrková a její přítelkyně z domu smutku* pro mě byla největším přínosem z dosud výše probíraných textů. Není pochyb, že František Kautman byl literárním kritikem „z povolání“. Nevrhá se do hodnocení samotného díla po hlavě, ale v úvodu se poměrně podrobně věnuje autorčiným prvotinám a jejím celkovým literárním začátkům; jako člověk, který se dlouhodobě věnoval různým způsobům interpretace literárního díla, dobře věděl, jak je pro správné pochopení díla potřeba znát alespoň tvůrčí vývoj a společenský diskurz, ve kterém autor přebýval a konstruoval svá díla. Hned ze začátku se tedy jako čtenářka mohu seznámit s tím, jak pro Kantůrkovou byla již od počátku její tvorby důležitá přítomnost ve společnosti lidí, jelikož z ní čerpala motivy jak pro svou uměleckou, tak žurnalistickou

⁶⁴ Tamtéž. s. 289-290.

⁶⁵ Tamtéž. s. 291.

⁶⁶ František Kautman. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu, 2018. Dostupné online: <https://slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=406> (19.2.2024)

⁶⁷ JANOUŠEK, Pavel a ČORNEJ, Petr (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. IV. díl*. Praha: Academia, 2008, s. 200. ISBN 978-80-200-1631-7. Dostupné online: https://edicee.ucl.cas.cz/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/IV/dejiny_IV_celek.pdf (18.2.2024)

tvorbu. Kautman odkazuje na její první romány nebo knihu tvořenou rozhovory se ženami *disidentkami* a ženami, jejichž protějšky byli lidé věznění za podpis pod *Chartou 77*⁶⁸; v samizdatu vyšla pod názvem *Dvanáct rozhovorů*, ale dnes ji známe pod titulem *Sešly jsme se v této knize*.

Kautman následně přichází s myšlenkou, se kterou výše pracoval Havel i Jirous, že vězení jí bylo zásadní inspirací. Společenská aktivita, kterou vyvíjela, z ní nakonec udělala politickou vězeňkyni. Kautman se zde, stejně jako předchozí recenzenti, opírá o dvě možnosti, které mohou při nástupu spisovatele do vězení nastat, a zobecňuje to na dva typy vězeňské literatury; spisovatel zaznamenává osudy spoluvězňů, nebo se věnuje čistě svým myšlenkám.⁶⁹ Kautman zde potvrzuje výše zmíněného Havla v tom, že Kantůrková zvládla balancovat na hranici mezi oběma proudy, zachází však ještě dál a srovnává ji s tvorbou literárního klasika Dostojevského, ten ve své knize *Zápisky z mrtvého domu* spojil tyto dva směry taktéž a Kantůrková se mu přiblížila právě díky precizním medailonkům svých spoluvězeňkyň, s nimiž byla nedobrovolně nucena trávit dlouhé dny. Zdůrazňuje také fakt, že pečlivost a neustále otevřené oči autorce následně umožnily napsat román, který je však hodno považovat zároveň za literaturu faktu, vzhledem k podrobnostem vyličeného prostředí a mravů.⁷⁰

Recenze se následně přesouvá na psychologickou linku románu: „*A zde nastupuje spisovatel jako psycholog: zatímco "obyčejný" člověk by se prostě od takových osob štitivě odtahoval a snažil se od nich co nejvíce izolovat, Kantůrková se snaží pochopit jejich život, psychiku, příčiny, které je přivedly do vězení, způsob jejich uvažování.*“ Kantůrková pravděpodobně viděla cosi zajímavého na paletě rozličných osobností, vlastností, myšlení a schopností, jelikož tato paleta byla pro ni a její způsob života něčím neobvyklým. Nad odpověďmi, které od vězeňkyň dostává, často polemizuje a pokouší se je konfrontovat s vlastními životními hodnotami a ideály; nezapomíná však na skutečnost, že „žije“ mezi kriminálnicemi a žádný z příběhů nemusí být pravda a nestane se tedy tak, že by podlehla něčemu „novému“, jelikož si od většiny zachovává určitý osobní odstup. „*Mnohá kritéria, zejména etická, jsou v těchto výpovědích posunuta, jsou jiná než naše. Jiný význam má pro ně slovo přátelství, věrnost, zrada, láska, pravda, lež, podvod.*“⁷¹

⁶⁸ KAUTMAN, František: *Eva Kantůrková a její přítelkyně z domu smutku*. Kritický sborník [samizdat]. Roč. [8], 1988, č. 1, s. 56–57. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/kriticky-sbornik/kriticky_sbornik_1988_01_zm_ocr.pdf (20.2.2024)

⁶⁹ Tamtéž. s. 58.

⁷⁰ Tamtéž. s. 59.

⁷¹ Tamtéž. s. 60.

Napsala jsem, že si osobní odstup zachovává od většiny spoluvězeňkyň, s jednou se totiž během pobytu ve vězení sblížila více než s ostatními. Kautman si zde vybírá právě tento příklad, na kterém demonstuje postup, jakým Kantůrková pozorovala ženu, se kterou se nejvíce spřátelila: „*Všimněme si, jak se autorka postupně přesouvá do morální atmosféry Denisina života v touze pochopit ji i v konfrontaci s běžnými morálními kritérii. Další analýzou se natolik vžije do Denisina světa, že už zpodobní její přijímání světa téměř z jejich etických zorných úhlů [...].*“⁷²

Kromě vyvedené psychologické stránky si Kaufman všímá také dalšího literárního umu, kdy se autorce daří pomocí hromadění zvukných hlásek tvořit části, které pro čtenářovu představivost hrají různé melodie. Spisovatelku v neposlední řadě oceňuje za to, jak během celého příběhu pracovala s tématem lidovosti v literatuře; kdy je důležité rozumět ostatním lidem, jejich mentalitě, životním hodnotám a obyčejům, upřednostnit je a sebe nechat trošku v závěsu: „*V té vzájemné projekci "já a ti druzí" Kantůrková své já decentně, byť neprogramově potlačuje a snaží se exponovat "ty druhé", jejich svět, jejich radosti a smutky, naděje a zoufalství. V její knize "ti druzí" jednají, myslí a mluví víc než ona sama [...].*“⁷³ Podle slov Kautmana se toto autorce vydařilo, nechává mluvit více své přítelkyně než sebe a dává si velmi záležet na tom, aby jejich touhy a myšlenky byly světu předané do poslední kapky.

5.3 Exilová periodika

Nyní se od samizdatových periodik přesuneme do druhé části zkoumaných pramenů, tedy do časopisů vznikajících za hranicemi Československa. Největším rozdílem, který je patrný i na první pohled, je skutečnost, že exilová periodika vznikala ve svobodných kulturách, jednotlivé státy tedy necenzurovaly jejich obsah, autoři se v nich mohli vyjadřovat bez obav z persekuce či zatčení. Jak jsem již zmínila, rozdíl mezi periodiky je viditelný již na první pohled. Exilové časopisy byly graficky propracovanější, obsahovaly stránky s inzercí a vycházely v nich barevné ilustrace i fotografie. Tyto časopisy také často poskytovaly na situaci v Československu „pohledy zvenčí“.

5.3.1 Listy (Řím)

Exilový časopis založený v Římě na začátku sedmdesátých let byl původně určený pro odběratele v Československu, byl tvořený československou socialistickou opozicí, v následujících letech se však jednotlivá čísla překládala do angličtiny, italštiny nebo

⁷² Tamtéž. s. 60.

⁷³ Tamtéž. s. 62.

francouzštiny. Časopis odkrýval nezveřejněné informace z komunistické politiky (jak z Československa, tak z ostatních zemí východní Evropy), k čemuž byla často vyhrazená rubrika „*O čem Rudé právo nepíše*“, autoři vytvářeli analýzy, komentáře k politické situaci a později se ve společenských rubrikách věnovali i kritikám a recenzím samizdatových a exilových titulů.⁷⁴

Ke konci sedmdesátých let začala redakce úžeji spolupracovat s *disidenty* v Československu; zveřejňovala jejich výzvy a umělecké texty, pravidelně informovala o dění okolo *Charty 77* a i za hranicemi rozšiřovala povědomí o *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných*. Tento navázaný vztah vedl k tomu, že se vybrané umělecké texty často zveřejňovaly v obou periodikách; někdy vzniklá stať vyšla nejdříve v exilovém prostředí a následně byla *disidenty* převzatá do samizdatových časopisů, jindy byl text vyšlý v samizdatu tak kvalitní, že si ho do svého čísla přebral exilový časopis, oba případy jsou podrobněji rozebrány v nadcházejících odstavcích.

Václav Havel: Přítelkyně Evy Kantůrkové (předmluva k exilovému vydání knihy Evy Kantůrkové *Přítelkyně z domu smutku*)

Ve své práci jsem se již několikrát zmiňovala o skutečnosti, kdy byly texty zveřejňovány jak v samizdatu, tak v exilu. Jedním z praktických příkladů je již probíraný samizdatový časopis *Obsah*, jehož příspěvky byly vydávány například také v exilových *Listech*.

Vydávání samotných beletristických děl v exilu bylo v tehdejší době právně velmi náročné; nakladatelé nemohli publikovat knihy bez autorova písemného souhlasu, neboť by mohli ztratit povolení k vydávání z důvodů porušení autorských práv. Vzhledem k situaci uzavřených hranic a skutečnosti, že samotná doprava obyčejného rukopisu většinou, z důvodu ochrany autora, bez podpisu, to byla sama o sobě věc velmi riziková. V oblasti periodik však byla legislativa o něco mírnější, zde se mohly publikovat články volněji, často se článek pouze doplňoval na konci frází „*uveřejněno bez vědomí a souhlasu autora*“, což chránilo samotného spisovatele před případnou represí režimem v Československu.⁷⁵

⁷⁴ FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Listy. Praha: Ježek, 1999. s. 84-85. ISBN 80-85996-24-3. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

⁷⁵ PŘIBÁŇ, Michal; BURGET, Eduard; HOLEČKOVÁ, Marta Edith; JAREŠ, Michal; KOŠNAROVÁ, Veronika et al. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky. Obsah, 1981-1989, Časopis pro literaturu a kritiku*. Praha: Academia, 2018. s. 80. ISBN 978-80-200-2903-4.

V rubrice nazvané „*Kultura*“ vychází v roce 1987 Havlova předmluva, přebrána tak, jak vyšla v *Obsahu*. Závorka, která se nachází na třech krátkých řádcích pod zveřejněnou předmluvou, i přes svoji stručnost shrnuje a dokládá informace, jež jsem popsala v přechozím odstavci. Jako první v ní uvádí redakce modifikovanou poznámku „*otiskění bez vědomí autora*“, což spisovatele, v tomto případě Václava Havla, chránilo před stíháním totalitním státním aparátem.

Další informací, kterou nám závorka „pod čarou“ přináší, je otiskění jedné z kapitol mnou zkoumané knihy v prvním čísle časopisu v roce 1985 a její přesný stránkový rozsah. Tato informace nám zase potvrzuje fakt, že uveřejňování v periodikách bylo právně pružnější, právě proto bylo možné tímto způsobem v časopisech zveřejňovat úryvky z knih, někdy třeba i na pokračování. Redakce v neposlední řadě čtenáři nabízí možnost dohledání knihy, kdy dává k dispozici informaci o tom, v jakém exilovém nakladatelství vyšla v českém jazyce, v tomto případě se jedná o mnou probírané nakladatelství *Index*.

František Kautman: Eva Kantůrková a její přítelkyně z domu smutku (literární recenze zkoumané knihy)

Havlova předmluva vyšla nejprve v samizdatovém periodiku a následně byla převzatá do exilového, sedí to podle jednotlivých dat vydání. Pokud se ale podívám na data, ve kterých vyšla tato recenze, na první pohled je zřejmé, že nejprve vyšla v roce 1987 v zahraničních *Listech* a až následně v roce 1988 v *Kritickém sborníku*.

Vzhledem k tomu, že Kautman recenzi o přesné datum nedoplnil, domnívám se, že v tomto případě jde spíše o rychlost vydání daných výtisků. Již vím, že vydávání periodik bylo v samizdatu komplikované a v exilovém prostředí poněkud volnější; číslo *Kritického sborníku*, v němž tato recenze vyšla, bylo prvním v roce 1988, zatímco ve zmiňovaných *Listech* se jednalo o prosincové číslo z roku 1987, čísla se tedy tvořila na přelomu nového roku, tudíž *Listy* pouze vyšly rychleji (pokud se text podařilo do zahraničí dopravit, pravděpodobně nebyl důvod čekat s jeho zařazením do obsahu).

Jediný zásah, který redakce v převzaté verzi recenze provedla, je doplnění o intertextualitu v podobě navedení čtenáře na jedno ze starších čísel. V části, kde Kautman píše o zahraničním vydání zkoumané knihy v nakladatelství *Index* a kde se zmiňuje i o několika jazykových překladech díla, redakce odkazuje na předmluvu Václava Havla k prvnímu zahraničnímu vydání právě pod tímto nakladatelstvím. Veškeré dosud získané poznatky z mého

výzkumu na sebe navazují nebo se navzájem doplňují, což opět potvrzuje onu malost a provázanost „knižního trhu“, ať už uvnitř státu nebo za jeho hranicemi.

5.3.2 Nový život (Řím)

Exilový „Měsíčník Cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry“⁷⁶ vycházel v Londýně a od roku 1954 v Římě, toto vydání je nadále předmětem mého výzkumu. *Nový život* je v rámci mé práce prvním nábožensky založeným periodikem, tudíž věřím, že mi přinese na dosud zkoumanou knihu pohled z nové perspektivy. Časopis se zabýval především náboženskými a teologickými texty, věnoval se náboženské situaci českých krajanů v zahraničí a také stavu náboženské kultury v Československu.⁷⁷

Komunistický režim potlačoval nejen přímé odpůrce režimu, ale snažil se odstranit i jiné „nepohodlné“ občany, mezi které patřili právě věřící; od jejich nástupu k moci se usilovně snažil o jejich diskreditaci, asi nejznámějšími jsou procesy z padesátých let, neskončil však pouze u toho. Náboženskou víru se režim pokoušel potlačovat, bohoslužby byly vytlačovány na periferie měst, věřící byli často sledováni nebo i perzekuováni a v době normalizace se státní aparát soustředil i na děti, dnes je již známo, že nedělní dopolední pořady vysílané v televizi byly do televizního programu nasazené naprosto vědomě na nedělní dopoledne v dobu, kdy se navštěvoval kostel. Vzhledem k tomu, že dětských pořadů bylo pomálu, děti mnohem raději zůstávaly doma u televizorů a sledovaly své oblíbené pořady, než aby s rodiči navštěvovaly nedělní mše. Mohla bych polemizovat nad tím, zda tyto režimní snahy byly opravdu úspěšné a má to souvislost s faktem, že dnes patříme mezi neateističtější země na světě, ale tyto úvahy nechám na jiných.

Nyní zpátky k činnostem periodika. Vedle náboženských statí byla část rubrik věnovaná také kultuře a zpravodajství; kterému se věnovaly zejména rubriky „*Stalo se doma, v exilu a jinde ve světě*“ a „*Křesťan a svět*“. Přímo literatuře se věnovaly ze začátku rubriky „*Poznámky*“ a později začaly v časopisu vycházet i úryvky původních samizdatových, exilových i světových děl v rubrice „*Naše povídka*“. Pouze pro zajímavost zmiňuji, že redakce také několik let vydávala dětský měsíčník *Radar*, který původně vycházel jako příloha k *Novému životu*, ale z důvodu jeho oblíbenosti se začal koncipovat jako vlastní číslo.

⁷⁶ FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945. Listy*. Praha: Ježek, 1999. s. 87. ISBN 80-85996-24-3. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

⁷⁷ Tamtéž. s. 87.

Anastáz Opasek se po druhé světové válce stal opatem břevnovského kláštera a jako církevní hodnostář byl komunistickým režimem v padesátých letech uvězněn na doživotí a až po deseti letech byl propuštěn na amnestii politických vězňů, nemohl však nadále legálně vykonávat své povolání. Po *invazi vojsk Varšavské smlouvy* v roce 1968 se rozhodl emigrovat a v exilu byl součástí organizovaných skupin literátů a aktivně se podílel na tvorbě literatury exilové i na distribuci a recenzi děl vzniklých v samizdatu v Československu.⁷⁸

Anastáz Opasek: Svědectví z vězení a o vězení (literární recenze zkoumané knihy)

V třicátém osmém ročníku měsíčníku *Nový život* vyšla recenze právě od výše zmíněného Anastáze Opaska, který byl pravidelným příspěvatelem do literárních rubrik. Knižní recenze zkoumané knihy s názvem *Svědectví z vězení a o vězení* byla zařazena do šestého čísla v měsíci červnu v roce 1986 do rubriky s názvem „*Poznámky*“. Tato rubrika se vyskytovala na konci periodika a povětšinou obsahovala právě knižní kritiky a recenze, články informovaly o stavu literatury doma i za hranicemi a podobně.

Jak jsem se zmínila již v prvním odstavci této kapitoly, od této následující recenze očekávám nový pohled na věc a otevření nových témat ke zkoumání. Opasek hned na začátku textu vyjadřuje jakousi sympatii a obdiv ke Kantůrkové, která zůstala ve své rodné zemi a bojuje za její svobodu: „*Eva Kantůrková uprostřed nepřátelství, v němž musí žít a žije dobrovolně v denním pronásledování již roky (snad to někdo časem i ocení), měla odvahu vydat svědectví, jehož objektivita je nad slunce jasnější.*“⁷⁹ Jako první z autorů, který prošel mým bádáním, zmiňuje Opasek praktiky, kterými se režim snažil vězněné přinutit k přiznání, v tomto případě šlo o spoluvězeňkyni Helgu, která měla za úkol spřátelit se s vězněnou Kantůrkovou a získat od ní „kompromitující“ informace.⁸⁰ Ve vězení tedy nešlo pouze o nekonečné výslechy, ale člověk musel být v pozoru i na celách, právě proto Kantůrková prakticky s žádnou z vězeňkyň nenavázala vyložené přátelský vztah, jelikož vzhledem k důvodům jejího uvěznění nemohla dát najevo nejmenší záminku k případně tvrdšímu trestu.

Vzhledem k zaměření autora i periodika, v němž recenze vyšla, se dá očekávat alespoň malá zmínka o náboženských poměrech mezi zdiemi věznice. Anastáz Opasek upozorňuje na fakt, že se v knize neobjevuje zmínka o lidech, kteří by byli aktivními věřícími a hlásili se

⁷⁸ KORCOVÁ, Lucie. „Opat chuligán‘ Anastáz Opasek se narodil před 110 lety. Komunisté ho v 50. letech odsoudili na doživotí.“ In: iROZHLAS [online], 2023. https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jan-anastaz-opasek-vyroci-narozeni_2304201716_zuj (16.2.2024)

⁷⁹ OPASEK, Anastáz: *Svědectví z vězení a o vězení*. Nový život (Řím). Roč. 38, 1986, č. 6, červen, s. 123.

Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/novy-zivot_rim/novy_zivot_1986_06_ocr.pdf (16.2.2024)

⁸⁰ Tamtéž. s. 123.

k jakékoliv víře. Za vinu to přikládá také morálce tehdejší doby, která tvořila kriminálníky a soustavně je odvracela od víry.⁸¹ Opasek si povzdychá nad tím, že právě absence víry je důvodem, proč tolik lidí končí za delikty proti zákonům ve věznicích a text působí až vzývavě k církevním pracovníkům, kteří by se měli k těmto lidem na okrajích společnosti dostávat častěji a ve větší míře, aby jim dali naději v lepší život.

Tuto recenzi bych nakonec zhodnotila jako velmi přínosnou, jelikož mi opravdu, jak jsem předpokládala na začátku, do výzkumu přinesla vhléd z jiného úhlu a zároveň mi položila několik otázek, na které se ovšem s obtížemi odpovídá. Spousta lidí, se i v dnešní době na víru obrací právě ve vězení; určitá naděje jim pomůže překlenout složitou životní etapu, dokážou lépe snášet nepříjemné podmínky ve věznění a najdou „nový smysl života“.

Na rozdíl od doby normalizace dnes ve vězení pracují i kněží, kteří se mohou vězňům věnovat jednotlivě a být jim po boku na jejich „nové cestě“. Takovou možnost v popisované době vězni neměli, pokud se náhodou nesetkali s knězem, který byl sám uvězněn. Pokud se režim snažil vliv náboženství mezi obyvatelstvem omezovat, jelikož nezapadalo do idejí socialistického státu, kněží a řádové sestry bylo možné nalézt spíše na celách mezi ostatními vězni, a nikoliv jako osoby, které se soustavně snažily o morální nápravu uvězněných. Z genderových důvodů se Kantůrková s knězem v ženské věznici setkat ani nemohla, nezmiňuje ale ani nikoho jiného, kdo by byl věřící. Přesně tuto skutečnost zmiňuje i Opasek a apeluje na kněží a řádové sestry: „*O lidech takového složení, jak je líčí vynikající spisovatelka, mají slyšet též kněží a řeholnice; je jich jistě dnes tisíce a ne jen ve vězení v beznadějném životu často i bez viny.*“⁸²

5.3.3 Svědectví

Časopis *Svědectví* vycházel mezi lety 1956 až 1990 s podtitulem *Čtvrtletník pro politiku a kulturu* nejprve v New Yorku a následně i v Paříži. Periodikum bylo v první řadě vydávané pro zájemce v Československu; z prvního vydání o tisíci kusech šlo do Československa 150 kusů a například poslední vydání, které čítalo 21 000 kusů, bylo do Československa dopraveno v součtu 15 000 kusů.⁸³ Jednotlivá čísla měla pravidelnou a jasně danou strukturu obsahu, najdou se v nich články a stati o politické situaci v Československu i v okolních státech, úvodu

⁸¹ Tamtéž. s. 123.

⁸² Tamtéž. s. 123.

⁸³ FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945. Listy*. Praha: Ježek, 1999. s. 73. ISBN 80-85996-24-3. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

patřila rubrika „poznámky k událostem“. Články o literatuře a kultuře v rubrice „literatura a umění nebo knihy“.⁸⁴

Karel Hvižd'ala je žurnalistou, básníkem i dramatikem, který se literárně angažoval například v nakladatelství Albatros a nevyhnul se výslechům Státní bezpečnosti, pravděpodobně pod tímto nátlakem v roce 1977 podepsal tzv. antichartu a vzápětí na to emigroval z Československa do západního Německa.⁸⁵ Tam bylo jeho původním plánem začlenit se do tamější kulturní tvorby, ale jazyková bariéra pro něj byla zásadní, právě proto se obrátil zpět směrem k rodné zemi a začal spolupracovat s exilovými institucemi a věnoval se také distribuci literatury přes hranice tam i zpátky. Byl jedním ze zaměstnanců exilového nakladatelství Index, které jsem ve své práci zmiňovala již několikrát, a opět si potvrzují, jak byla tehdejší samizdatová i exilová tvorba úzce propojena a spolupracovali na ní lidé, kteří by za svobodných podmínek tvořili v různých kruzích. Hvižd'ala psal knihy o neaktivnějších exilových autorech, sepsal úspěšnou knihu rozhovorů s Václavem Havlem, která se těšila popularitě i po roce 1989.

Karel Hvižd'ala: Eva Kantůrková. Přítelkyně z domu smutku. Index, Köln 1985 (recenze zkoumané knihy)

Hvižd'ala kromě vydavatelské činnosti přispíval také do několika exilových časopisů a jeden z jeho textů vyšel právě v časopisu Svědectví v roce 1986. Velkým rozdílem oproti strojopisným samizdatovým periodikům byla u exilových časopisů profesionální grafická úprava; použití ilustrací a barev na úvodní stránce. V rubrice knihy vyšla Hvižd'alova recenze bez specifičtějšího názvu, v titulku stojí pouze citace tehdejšího exilového vydání: „*Eva Kantůrková: Přítelkyně z domu smutku. Index, Köln 1985.*“⁸⁶ Styl uvedení knihy pomocí konkrétní citace není výjimkou, každý titul, jenž byl v této rubrice recenzován, byl nadepsán pouze tímto způsobem; pravděpodobně bylo jeho účelem informovat zahraničního čtenáře, v jakém nakladatelství se dají výtvořky československých autorů získat v zahraničí.

Autor píše: „*Jestliže se o románech Evy Kantůrkové nemluvílo v superlativech, bylo to nejspíš tím, že se autorka jaksi tvrdošijně pokoušela restaurovat klasickou realistickou prózu, aniž však do ní mohla vložit zkušenost člověka druhé půlky XX. století o neuchopitelnosti,*

⁸⁴ Tamtéž. s. 73-74.

⁸⁵ HONZKOVÁ, Aneta. *Karel Hvižd'ala*. In: Paměť národa [online]. <https://www.pametnaroda.cz/cs/hvizdala-karel-20160308-0> (29.2.2024)

⁸⁶ HVÍŽDALA, Karel: *Eva Kantůrková, Přítelkyně z domu smutku*. Svědectví (New York-Paříž). Roč. 20, 1986/1987, č. 77, [únor 1986], s. 190. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/svedectvi_1986_077_ocr.pdf (29.2.2024)

*neprohlédnutelnosti a nespočítatelnosti světa.*⁸⁷ Touto myšlenkou se přibližuje názoru Kautmana, kterému jsem se věnovala o několik kapitol výše, tedy že Kantůrková svoji „spisovatelskou duši“ našla právě ve vězení a veškeré své schopnosti vtiskla do osobního psychologického románu. Podle Hvíždaly se „...*propsala ke svému kódu, dobrala se toho, co leží za slovy a není tedy už jen každodenní řeč.*“⁸⁸

Pokud porovnáme dosud analyzované texty, Hvíždala si jako jeden z prvních zkoumaných všimá přímého propojení státu a vězeňství a následného vlivu na hospodářství státu. Není pochyb o tom, že vězni i vězeňkyně byli využíváni jako levná pracovní síla, v rámci této práce mohu znovu zmínit Jiřího Gruntoráda, který po dobu jednoho z mnoha uvěznění pracoval v podniku Preciosa ve zdravotně rizikových podmínkách: „[...] *Když jsem poprvé přišel pracovat do provozovny národního podniku Preciosa, myslel jsem, že jsem v pekle. Viděl jsem v oblacích páry neuvěřitelně rychle kmitající postavy oblečené do jakýchsi zbytků montérek. [...]*“⁸⁹ Hvíždala se věnuje přísným podmínkám, které se musely v nucené práci plnit, i „platu“, který vězeňkyně získávaly. Nezáleželo na tom, jak je kdo v práci schopný, pokud někdo pracovat nemohl, ať už ze zdravotních nebo jiných důvodů, musel to za něj dodělat někdo jiný, režimu tedy nezáleželo na tom, kdo bude práci vykonávat, šlo mu o plnění předem navržených plánů. Hvíždala vše shrnuje následovně: „*Ústav je tedy věznice, proměněná v lukrativní podnik, s jehož příjmy se kalkuluje v národním hospodářství.*“⁹⁰

O sociálně vylučovaných občanech žijících na okraji společnosti jsem se v práci s ohledem na vězeňské podmínky zmiňovala již několikrát, každopádně Hvíždala se věnuje jedné konkrétní skupině, a to romské menšině, s níž se Kantůrková ve vězení několikrát setkává. Stát podle něj svojí sociální politikou a „...*tím, že ničí přirozené a autentické, si zajišťuje přísun dostatečného počtu vězňů – otroků.*“⁹¹ Hvíždala tedy nevidí knihu pouze jako perfektně zpracovaný psychologický román, ale upozorňuje i na hluboký společenský přesah tohoto textu, který zachycuje charakteristiku tehdejší doby: „*Přítekně z domu smutku je tedy možné číst i jako doklad o zřůdnosti státu, přesvědčeného o své dokonalosti a považujícího*

⁸⁷ Tamtéž. s. 190.

⁸⁸ Tamtéž. s. 190.

⁸⁹ DRDA, Adam. *Libri prohibiti, Jiří Gruntorád*. In: Knihovna Václava Havla, Tváře Vzduchu [online], 2017.

Dostupné online: <http://tvare-vzdoru.vaclavhavel-library.org/cs/profil/24/jiri-gruntorad-1952> (28.2.2024)

⁹⁰ HVÍŽDALA, Karel: *Eva Kantůrková, Přítekně z domu smutku*. Svědectví (New York-Paříž). Roč. 20, 1986/1987, č. 77, [únor 1986], s. 190. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/svedectvi_1986_077_ocr.pdf (29.2.2024)

⁹¹ Tamtéž. s. 191.

všechny své činy za ušlechtilé a všechna svá slova za holou pravdu: vězení je ústav, dozorce vychovatel a strážní věž s kulometem se jmenuje "Mír".“

V poslední řadě bych se v rámci Hvižďalova textu chtěla zastavit u jedné věci. V průběhu práce jsem zmínila, že první zahraniční vydání *Přítelkyně z domu smutku* vyšlo v exilovém nakladatelství Index a v první části této kapitoly jsem informovala o tom, že Karel Hvižďala byl zaměstnancem nakladatelství Index. V dnešní době bychom se na tuto skutečnost dívali poměrně skepticky a pravděpodobně bychom zpochybňovali objektivitu a potřebnou relevanci recenze. Pokud někdo, kdo je zaměstnancem nakladatelství, recenzuje knihy v něm vyšlé, mohli bychom polemizovat o tom, zda jsou dané texty dostatečně kritické a jestli se autor zvládne odpoutat od jakéhosi kodexu nakladatelství a dokáže čtenáři předložit neovlivněný pohled na recenzovanou knihu. Tento názor by dnešní době rezonoval nejčastěji, ale v tehdejší době nebyl zřejmě tak silný. Mezi samizdatovou a exilovou literaturou panovala během komunistických let opravdu solidární nálada a o tehdejší literární komunikaci to vypovídá, že byla opravdu provázaná a pohybovali se v ní lidé, kteří se i přes odlišné názory a životní postoje ocitli na stejné straně a bojovali za stejné cíle.

5.3.4 Proměny

Filozofický, kulturní a společensko-politický čtvrtletník vycházel pod československou *Společností pro vědy a umění* mezi lety 1964 a 1991 v New Yorku.⁹² Revue byla již od počátku svého literárního působení odlišná rozpětím odborných témat, kterým se věnovala. Už v prvních číslech se nacházely filozofické statě, články o přírodních vědách a polemiky nad ekonomickou situací.⁹³

Koncem šedesátých let se pohled časopisu obrátil směrem na samizdatový a kulturní život v Československu, důvodem byly srpnové události v roce 1968, kdy se redakce rozhodla nevěnovat pouze globální tematické v exilovém prostředí, ale nově se soustředila ve vyhrazených rubrikách na domácí literaturu; recenzovaly se zde knihy a zahraničním čtenářům se představovala literární kultura, která byla komunistickým režimem zatracována. Časopis *Proměny* se především během normalizace odpoutal od recepce exilových knih a studií a ve

⁹² FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945. Listy*. Praha: Ježek, 1999. s. 289. ISBN 80-85996-24-3. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf ((28.2.2024))

⁹³ Tamtéž s. 289.

větším množstvím se zaměřil na stav literatury v Československu; vycházely zde literárně-vědné a literárně-historické studie a také byly zveřejňovány úryvky knih vyšlých v exilu i samizdatu.⁹⁴

Ve svém výzkumu jsem se poprvé setkala s tím, že by některé číslo časopisu neslo název ve slovenštině, je to právě toto číslo: „[...] *Název a vydavatel někdy též slovensky (Premeny: Spoločnosť pre vedy umenie v USA) [...] Do č. 3/76 podnázev Štvrtočník Spoločnosti pre vedy a umenie. [...]*“.⁹⁵ Zkoumané třetí číslo dvaadvacátého ročníku časopisu v roce 1985 nese tedy slovenský název *Premeny*, na rozdíl od velké většiny zbylých čísel s českým názvem *Proměny*. V tomto čísle je také větší množství slovenských textů politického i literárního charakteru; slovenští autoři se věnují recenzím a kritikám nejen českých knih, ale také děl slovenských autorů, například v rubrikách „*Kritické marginálie*“.

Karel Trinkewitz byl literárním teoretikem, básníkem a politickým žurnalistou. V šedesátých letech přispíval do oficiálních periodik svými satirickými texty a politickými studiemi. Nesouhlasil s literárním vývojem v době normalizačních změn a v roce 1977 se rozhodl podepsat pod prohlášení *Charty 77*. Od té doby ho režim pronásledoval, až byl Státní bezpečností donucen k odchodu do exilu, kde každopádně v literární tvorbě pokračoval nadále ve svobodnějších podmínkách.⁹⁶ Do převratu v roce 1989 přispíval do několika exilových časopisů svými politickými studiemi, literárními texty a věnoval se také kritice a recenzím knih, které vyšly v samizdatu nebo následně v exilových nakladatelstvích.

Karel Trinkewitz: *Zápisky z rmutného domu* (recenze zkoumané knihy)

Text vytvořený Karlem Trinkewitzem má obsah i strukturu poměrně odlišnou od ostatních zmíněných textů a recenzí; věnuje se mnohem více osobnímu vztahu k Evě Kantůrkové, podrobněji rozebírá text po tematické a motivické stránce, zaměřuje se také na autorský styl psaní a autorčinu tvorbu zasazuje do širšího světového literárního kontextu. Poslední bod můžeme demonstrovat hned na samotném titulku recenze „*Zápisky z rmutného domu*“, kdy Trinkewitz tvoří pro zralého čtenáře jasnou asociaci, která by ovšem měla být jasná i čtenáři této práce, jelikož se k tomuto srovnání dostávám podruhé.

Způsob, jakým Kantůrková knihu sepsala je již podruhé postaven vedle asi nejznámějšího díla z vězeňského prostředí *Zápisky z mrtvého domu* od ruského spisovatele Fjodora Michajloviče Dostojevského a tentokrát je k nim přidáno ještě jedno dílo klasické ruské

⁹⁴ Tamtéž s. 291.

⁹⁵ Tamtéž s. 291.

⁹⁶ JOSEFOVÁ, Hana. *Zemřel Karel Trinkewitz*. In: Plzeňský Deník.cz. [online], 2014. Dostupné online: <https://plzensky.denik.cz/volny-cas/zemrel-karel-trinkewitz-20140319.html> (29.2.2024)

literatury *Jeden den Ivana Děnisoviče* od Alexandra Solženicyna. „*Dostojevskij mohl pozorovat ruský život ze sibiřského vězení ještě v jeho totalitě, měl před sebou onu proslulou „ruskou duši“ v celé její šíři, životnosti, intenzitě a hloubce, která mu umožnila vytvořit knihu takové síly a výpovědi o lidské psyše, o lidském osudu. A Solženicyn čerpal z podobných možností obrovských dimenzí lidských i časových. Proti těmto autorům měla Kantůrková možnost jen úzké sondy do podhoubí vězeňského života pražské galerky a drobných škůdců socialistického kolektivního vlastnictví.*“⁹⁷ I vzhledem k tomu, že Kantůrková měla podle Trinkewitze menší prostor pro čerpání inspirace, i tak ji staví vedle těchto dvou velkých jmen světové literatury a navíc dodává: „*Zhostila se té úlohy pozorovatele s mimořádnou empatií do ženské duše, [...]*“⁹⁸

Dále upozorňuje na problém stírání hranice mezi skutečností a příběhem. „*Někdy mi splývá žánr autentických vzpomínek se spisovatelskou fabulací [...]*“⁹⁹ Vzhledem k tomu, že Kantůrkové román stojí na reálném základu, reálných postavách a prostředí, mám i já občas problém s tím, že hranici mezi realitou a fikcí přehlížím. Vězeňkyně byly pro Kantůrkovou předlohou pro vytvoření literárních postav, které následně prochází románovým fikčním světem, ale i vzhledem například k Havlovu názoru zmíněnému výše, který knihu Kantůrkové vnímá jako literaturu faktu, se na knihu dívá obtížně jako na fikční příběh, ale spíše jako na zápisy reálných činností a myšlenek skutečných lidí. Trinkewitz píše: „*[...] stačí pouhá skutečnost, že si netřeba vymýšlet. [...] pracujeme stále se stejnými archetypy událostí i postav. [...] Pro umění je rozhodující, jestli autor umí tyto situace a tyto postavy popsat tak, aby v nás vyvolal silný estetický dojem. A to se Evě Kantůrkové v její knížce podařilo, [...]*“¹⁰⁰

Trinkewitzův text je jiný i tím, že působí jako krátký příběh, který nám vypráví okolnosti vzniku textu, má drobné dějové odbočky, kdy autor vzpomíná na svůj život a chvíle trávené s autorkou knihy. V této recenzi je tedy možné se dočíst o tom, jak byl zatčen, kde se pravděpodobně setkal s Kantůrkovou a jak probíhala jeho disidentská činnost před nuceným exilem. Trinkewitz je v této recenzi velmi osobní, je poznat, že se jedná o téma, které ho vnitřně zasahovalo a je to viditelné také na jazyku, kterým píše. Především v částech, kdy píše přímo o tehdejšímu režimu, používá hovorové výrazy jako „fizl“ a „estébáci“ a celé tyto pasáže působí

⁹⁷ TRINKEWITZ, Karel: *Zápisky z rmutného domu*. Premeny (New York). Roč. 22, 1985, č. 3, červenec, s. 106–108. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/promeny_1985_03_ocr.pdf (26.2.2024)

⁹⁸ Tamtéž, s. 108.

⁹⁹ Tamtéž, s. 108.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 108.

ironickým dojmem, což je vzhledem k důvodům jeho vystěhování ze země pochopitelné. Státní bezpečnost například nazývá *mizomůzou pražského ministerstva v kachlíkárně*¹⁰¹.

5.3.5 Zpravodaj

Časopis s podtitulem *Časopis Čechů a Slováků ve Švýcarsku* začal vycházet v roce 1968 v Curychu a vychází dodnes. Časopis je možné si v dnešní době předplatit v online formě nebo si ho nechávat pravidelně zasílat v tištěné formě přímo do schránky. Vychází pod záštitou *Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, jedná se o organizaci seskupující spolky. Časopis aktivně informuje o aktuální geopolitické situaci a událostech světového, českého i slovenského formátu.

Vrátím se ale zpět k historii periodika. Stejně jako předchozí *Proměny*, i *Zpravodaj* vycházel občasně pod slovenským názvem, podnázvem a je možné v něm najít i slovenské texty.¹⁰² První představa o směřování časopisu byla spíše takovým posláním, kdy se mělo jednat o bezpečný prostor pro československé občany, kteří se dobrovolně či nedobrovolně ocitli v exilu, a časopis měl být jakýmsi jejich průvodcem. Každopádně v praxi už od začátku vycházely především publicistické články a texty zpravodajského formátu o politické situaci, začaly následovat sportovní rubriky a zájmové rubriky cílící na ženy.¹⁰³ Na prvních a posledních stranách periodika si nelze nevšimnout poměrně velkého množství inzerce a ilustrací, což je v porovnání se strojopisně tvořenými samizdatovými periodiky, kterým jsem se věnovala v oddělených kapitolách výše, poměrně viditelný obsahový i grafický rozdíl.

Literatura měla v časopisu své pevné místo, pravidelně se v určených rubrikách informovalo o činnostech exilových nakladatelství, publikovaly se fejetony a ukázky knih exilových spisovatelů. Prostor, který se věnoval literatuře, se postupem času stále zvětšoval, vycházely recenze, kritiky a další reflexivní texty. Recenzím se povětšinou věnoval přímo redaktor *Zpravodaje* Jaroslav Strnad, který je publikoval pod pseudonymem Pavel Řehoř.¹⁰⁴

¹⁰¹ Tamtéž. s. 107.

¹⁰² FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945. Listy*. Praha: Ježek, 1999. s. 245. ISBN 80-85996-24-3. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

¹⁰³ Tamtéž. s. 244.

¹⁰⁴ Tamtéž s. 244.

Pavel Řehoř: Sloupek Pavla Řehoře (recenze zkoumané knihy)

Jaroslav Strnad žil v exilu od roku 1950. Strnad byl v životě třikrát vězněn, nakonec i krátce v západním Německu za nelegální přechod hranic. Poprvé byl Strnad zadržen a deportován do koncentračního tábora v Dachau za nacistické okupace Československa, kdy spolupracoval s odbojem. Podruhé byl komunistickým režimem půl roku držen ve vazbě za nelegální převaděčskou činnost.¹⁰⁵

V mezičase těchto životních peripetií přispíval nadále do literární kultury v Československu a po emigraci do Švýcarska se významně podílel na literární kultuře českého exilu jako nakladatelský, časopisecký a rozhlasový redaktor i jako autor vlastních textů. Svými texty přispíval do několika exilových časopisů, psal rozhlasové hry, soudničky, fejetony a pracoval jako editor pro exilová nakladatelství.¹⁰⁶ Kromě povídek se věnoval také poezii, do všeho promítal témata a motivy, které prožil; věznění za nacismu, stav československé společnosti po únoru 1948, kolaboraci, věnoval se svým kolegům i občanům, kteří byli nuceni opustit rodnou zemi a mnoha dalším tématům. O autorech, kteří svoji exilovou zkušenost silně promítali do literární tvorby, jsem již psala v předchozích kapitolách a není pochyb, že Jaroslav Strnad patří mezi ně.

V pravidelné rubrice „Z nových knih“ vychází v roce 1985 v 18. ročníku časopisu *Zpravodaj* text reflektující několik literárních děl najednou. Stať s názvem „sloupek pavla řehoře“, která sice není podepsaná autorem samotným, ale podle skutečností popsaných v odstavcích výše se jedná o text, jenž byl napsaný Jaroslavem Strnadem a vydaný pod jeho uměleckým pseudonymem Pavel Řehoř. Již v přechozích větách jsem uváděla, že text nepojednává pouze o zkoumané knize *Přítelkyně z domu smutku* od Evy Kantůrkové. Strnad píše o několika dalších exilově vydaných knihách, které ovšem nejsou předmětem mého zájmu, proto je zde nebudu zmiňovat.

Valná většina textů probíraných v této práci v sobě nenesla příliš negativní kritiky, přeci jen se pořád jedná o citlivé a nepříjemné téma, které závisí především na osobním prožitku Evy Kantůrkové a následné míře empatie recenzujícího spisovatele. V části věnované recepci v samizdatových časopisech jsem se zmínila o několika řádcích sepsaných Ivanem Martinem

¹⁰⁵Jaroslav Strnad. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu, 2008. Dostupné online: <https://slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=437&hl=Strnad+> (1.3.2024)

¹⁰⁶ FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jirí a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945. Listy*. Praha: Ježek, 1999. s. 244. ISBN 80-85996-24-3. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

Jirousem, které nepůsobily příliš pochvalně a spíše autorku kritizovaly za to, jakým způsobem přistoupila ke zpracování románu. Recenze Jaroslava Strnada svou kritikou míří poměrně hlouběji do jádra autorčiny myšlenky. Rozepisuje se o důvodech, kvůli nimž se mu nelíbí úvodní povídka románu s názvem „*Dům smutku*“, kde Kantůrková čtenáři předkládá reálný obraz ruzyňského prostředí; chování dozorců, stavu cel, devastace vězňů po fyzické i psychické stránce a podobně: „*Na počátku 50. let, kdy klidně [...] studovala autorka filozofii a začínala jako novinářka, se nikdo z přečetných vězňů [...] nepozastavil nad tím, že mu vyšetřovatel neřikal "pane" či "paní". Tehdy asi Kantůrkovou příliš nermoutilo, když sebrali sousedku pro stejnou "pitomost", pro niž po letech sebrali ji.*“¹⁰⁷ Ačkoliv v následující větě uznává, že umístění do vězení za „nevyhovující“ politický názor tehdejší doby je nehumánní v každé době a ve vyspělé společnosti dvacátého století není pro tyto praktiky prostor¹⁰⁸, následně ještě dodává poslední větu: „*[...] doporučoval bych, aby si novější polit. vězni, když píšou o svých dnech v kriminále, uvědomili nepoměrnost utrpení a nebezpečí dřívějších a nyníjších politických vězňů, neviděli jen křivdy své a zamysleli se nad počátky, kterým možná drželi aspoň mlčením palce.*“¹⁰⁹

Předchozí řádky mohou působit opravdu až výsměšně a tak, že se Strnad snaží znevažovat věci, které Kantůrková ve vězení prožila. A v tuto chvíli je důležité si přečtené citované řádky dát do souvislosti se Strnadovým životním příběhem. Jaroslav Strnad byl velkou část svého života členem odboje nebo jiných organizovaných skupin, které soustavně bojovaly ať proti nacistickému nebo komunistickému režimu. Z textu je cítit, že mu vadilo Kantůrkové členství v Komunistické straně Československa, ačkoliv do ní vstoupila na popud rodičů v nezletilém věku a po *invazi vojsk Varšavské smlouvy* z ní vystoupila a ocitla se tak na černé listině spisovatelů. Nepřímo jí naznačuje, že zážitky, které on zažil v koncentračním táboře za druhé světové války a v padesátých letech za nejtvrdějších komunistických procesů nemůže považovat za rovnocenné, ještě když podle něj s režimem svým přihlížením „sympatizovala“.

Nepřijde mi, že si Eva Kantůrková takováto slova zasloužila. Přece jen se ve své knize nepřírovnává k lidem, kteří trpěli ve vyhlazovacích táborech ani k těm, jež komunistická strana perzekvovala už od svého počátku „vlády“ a ani to není smyslem příběhů, které nám autorka vypráví. Spisovatelka pouze zpracovala příběh svého komunistického bezpráví tak, jak si ho

¹⁰⁷ ŘEHOŘ, Pavel: *Sloupek Pavla Řehoře*. Zpravodaj (Wintertuhr-Obstladen). Roč. 18, 1985, č. 6, 14. 6., s. 29–30. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/zpravodaj_curych/zpravodaj-sc55_1985-86_18_06_ocr.pdf (15.2.2024)

¹⁰⁸ Tamtéž. s. 30.

¹⁰⁹ Tamtéž. s. 30.

prožila. Byla režimem pronásledována a utlačována pravděpodobně stejně jako lidé bez onoho rudého „škraloupu“ v minulosti, jak ho nejspíš viděl i Strnad. Jako další, možná sporný argument, lze uvést, že Jaroslav Strnadovi se podařilo utéct před pravděpodobně totožnou persekucí hned ze začátku nového režimu, a nemohl tak empiricky posoudit podmínky a praktiky Státní bezpečnosti v době normalizace. Čímž si jeho krok nedovolují nijak znevažovat, jelikož on život ve svobodné zemi a svobodné kultuře vykoupil ztrátou své rodné země, domova a nejbližších přátel; a to není jednoduché rozhodnutí v žádné době. Strnad nekritizuje samotné dílo autorky, ale obrací se k ní „ad hominem“, kdy kritizuje především její názory, osobní přesvědčení, morální hodnoty, což v tomto případě je právě členství v Komunistické straně Československa. Nijak nebere v potaz fakt, že autorka ze strany vystoupila a stala se aktivní *disidentkou*, která byla v sedmdesátých letech perzekuována stejně jako ostatní odpůrci režimu a z mého pohledu se snaží demagogickým způsobem snížit nelidské podmínky, které Eva Kantůrková v pankrácké věznici zažila.

Nebylo by vhodné rozbor poslední recenze zakončit v tomto negativním zabarvení, a proto se ještě vrátím na začátek zkoumaného textu. Předchozí odstavce Strnad kritizoval Kantůrkovou spíše jako osobnost, příliš to nesouviselo se samotným dílem. První řádky recenze jsou úplným opakem těch posledních, po umělecké stránce Kantůrkovou spíše vyzdvihoval. Stejně jako předchozí autoři několika zkoumaných recenzí oceňuje autorčinu schopnost nezaujatého vykreslení fádnicích postav bez ohledu na jejich minulost či budoucnost: „*Kantůrková jim dodává štávu, [...] Kantůrková je neodsuzuje, nechává před čtenářem běžet jejich život se všemi bizarními zákruty a vějičkami, kreslí kameny i kamínky, o něž zakoply, zakopávaly.*“¹¹⁰

¹¹⁰ ŘEHOŘ, Pavel: *Sloupek Pavla Řehoře*. Zpravodaj (Wintertuhr-Obstladen). Roč. 18, 1985, č. 6, 14. 6., s. 29–30. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/zpravodaj_curych/zpravodaj-sc55_1985-86_18_06_ocr.pdf (15.2.2024)

6. Porovnání poznatků

Na počátku výzkumu jsem byla poměrně skeptická vůči výsledným poznatkům, které jsem se chystala z dostupných pramenů vyvodit. Ačkoliv jsem měla práci dopředu strukturovanou a po celou dobu jsem si plánovala ji tvořit v podobných rámcích, měla jsem obavu, že samotné periodické články nebudou dostatečné a já si neporadím s tím, co o nich psát, aby celá práce nebyla tvořená pouze parafrázemi a citacemi. Po interpretaci všech textů mohu říci, že jsem se na začátku obávala zbytečně.

Nejvíce mě překvapila skutečnost, jak byly všechny texty navzájem propojené; ať svými myšlenkami a závěry nebo tím, že na sebe autoři navzájem odkazovali a polemizovali nad poznatky ostatních autorů a mně se díky výše zmíněnému otevřelo hned několik podnětů a směrů k zamyšlení a popsání. V této závěrečné kapitole mám možnost je mezi sebou porovnat a zhodnotit. V průběhu bádání jsem našla negativní i pozitivní kritiku a nyní se o nabytých dojmech rozepíši v odstavcích níže.

Pracovala jsem s více jak desítkou původních časopiseckých textů. Pouze dvě recenze vyjádřily vůči textu kritické výhrady. Ivan Martin Jirous kritizoval autorský styl Evy Kantůrkové, kdy jí vytýkal přílišnou analytičnost její práce a to, že se spoluvězeňkyněmi pracovala jako s vědeckým materiálem, ale naprosto přehlédl další „přidané hodnoty“ knihy včetně psychologické propracovanosti postav, která se snoubila právě s onou analytičností a vytvářela tak dokonalý obraz prostředí, v němž se celý příběh odehrává. Jaroslav Strnad pod pseudonymem Pavel Řehoř sice Kantůrkovou pochvaloval po umělecké stránce, ale ve větší části textu se sarkasticky opřel do autorčiny komunistické minulosti a část knihy se snažil v podstatě ironicky ponížít, zřejmě vzhledem k jeho nepříjemným životním zkušenostem, a recenze tak v závěru působí pohrdavým dojmem.

V literárních recenzích a kritikách jsem z počátku očekávala více stylistického rozboru knihy, přeci jen jakým způsobem spisovatelka pracovala s různými jazykovými prostředky a strukturou textu, aby vytvořila určitý dojem, je z mého pohledu poměrně důležitý faktor. O těchto skutečnostech jsem se dočetla pouze ve dvou případech. František Kautman se krátce zmínil o zvukomalebné kvalitě jedné z kapitol knihy a upozornil na shluk několika znějících hlásek, které vytvářely jakousi aliteraci k popisovanému fikčnímu prostředí. Druhá zmínka přišla od Karla Hvizďaly, který opravdu krátkou větou uvedl strukturu knihy, kdy upozornil na to, že úvodní a závěrečná kapitola knihy se vymyká obsahem i přístupem vypravěče.

Výše jsem se věnovala stylistickému rozboru knihy ze strany autorů, nyní se podívám na rozbor jednotlivých recenzí. Většina zkoumaných recenzí a kritik byla komponována podobně, v prvních odstavcích se autoři věnovali autorčině literární tvorbě obecně, někdy zmiňovali svůj osobní vztah k autorce nebo dokonce vyprávěli příběhy jejich seznámení nebo posledního setkání. V prvním odstavci této kapitoly jsem zmiňovala, jak mě překvapila silná propojenost zkoumaných textů a na konci jsem došla k závěru, že právě toto bude určitým specifickým samizdatového a exilového prostředí. Jelikož se všichni autoři ocitají v prostředí, které jim neumožňuje svobodně tvořit a valná většina autorů má tendenci se navzájem podporovat, chovají k sobě solidaritu, jelikož jejich životy měly častokrát podobné či stejné osudy. Již ze začátku práce jsem zmiňovala svou obavu, že literární kritika v této době nedokáže být objektivní a věřila jsem, že to v průběhu práce dokážu vyvrátit. Nyní mám k dispozici dostatek informací a můžu říct, že v některých případech kritiky opravdu nebyly objektivní, stavěly na osobní známosti s autorkou, příliš velké solidaritě k jejímu životu nebo zase naopak úplnému znehodnocení autorčiných zážitků na základě její minulosti, kdy nešlo o kritiku jejího autorského stylu.

Vrátím se zpět ke struktuře probíraných textů. Následně se autoři ve zkoumaných textech ubírají k reflexi samotné knihy; srovnávají ji s jinými autorčinými díly, věnují se nejdůležitějším motivům knihy a v případě osobní zkušenosti s vězením do tohoto hodnocení přidávají i subjektivní vzpomínky. Na konci recenzí se také často autoři zmiňují o skutečnosti, kdy Eva Kantůrková za svoji knihu získala literární cenu Toma Stopparda, což potvrzuje, že ačkoliv tato cena v dnešní době nepatří mezi ty nejznámější a nejsledovanější v tehdejší samizdatové a exilové kultuře se jednalo už od jejího počátku o uznávanou literární cenu. Toto neplatí pro texty, které vyšly jako krátké zprávy v časopisu *INFOCH*, tam se jedná opravdu o stručné oznámení, které v několika větách shrne obsah potřebného sdělení. Po jazykové stránce nebyly zkoumané texty příliš výrazné, až na dva případy. Ivan Martin Jirous a Karel Trinkewitz zvolili pro napsání uvolněnější styl jazyka. Používali hovorové a slangové výrazy, jako „estébak“ a „fízl“. V přechozí kapitole probíraný Jaroslav Strnad text obohatil o několik ironizujících pasáží, v nichž používal hovorové výrazy a ironické prvky. Z opačného konce se mohu zaměřit například na Anastáze Opaska, který byl opatem, a i na jeho stylu psaní je to zřetelné; jeho jazyk je květnatější, upravenější, používá složitější větnou vazbu a slovní spojení.

Nyní se vrátím zpět k sepsání poznatků, na kterých se několik recenzentů shodlo. Kromě zpráv z periodika *INFOCH*, které neobsahují subjektivní názory autorů, se všichni shodují v tom, že Eva Kantůrková svůj pobyt ve vězení využila ze spisovatelského hlediska na

maximum a nabyté znalosti by vydaly na odbornou stat' o vězeňském prostředí v ruzyňské věznici. V tomto směru ještě pravděpodobně souhlasí i Ivan Martin Jirous, který má na dílo autorky dvojí pohled; nelíbí se mu, jakým způsobem pracovala s vězeňkyněmi jako s objekty, ale zároveň ve zmiňovaném textu nepopírá autorčiny schopnosti, díky nimž následně všechny poznatky vložila do příběhu. Václav Havel a František Kautman jsou autentičností popsaného prostředí překvapeni a její román se nebojí, i na základě vlastních prožitků, považovat za literaturu faktu. Zmíněný Jirous jako jediný opomíjí zásadní psychologickou linku románu, ke které se vyjadřuje zbytek autorů poměrně obsáhle. Texty upozorňují na autorčinu schopnost vykreslit psychologický vývoj postav a fakt, že dokáže všechny postavy čtenáři předat takové, jaké jsou; nezaujatě vzhledem k jejich činům a minulosti. Čtenáři předloží životní příběhy jednotlivých postav, ale učinění názoru nechá na něm; nesnížila se tedy k jejich souzení nebo opovrhování za jejich kriminální činy.

7. Závěr

V závěru se nabízí otázka, zda osobní zkušenost autora s vězením byla pro recenzování knihy něčím zásadním. Při rešerších potřebných informací, tedy ještě ve chvíli, kdy jsem nebyla s dobovým prostředím podrobněji seznámena, jsem pracovala s myšlenkou, že autoři, kteří měli podobný osud, jako Eva Kantůrková, tedy že byli režimem šikanováni nebo dokonce také uvězněni, budou k autorce automaticky empatictí, a že převládne jejich osobní postoj nad tím kritickým. Je to ovšem ale jedna z dalších věcí, kterou jsem sama sobě během výzkumu vyvrátila. Například Václav Havel byl režimem několikrát vězněn a jeho recenze odpovídá mým prvotním představám, ale zároveň mohu polemizovat, zda blízký až přátelský vztah mezi Václavem Havlem a Evou Kantůrkovou neubírá předmluvě na relevanci, vzhledem k hojným částem, kde vyjadřuje spisovatelce osobní empatie. Opačným směrem se v mém výzkumu vydal Ivan Martin Jirous, který pochopení vyměnil za kritiku. Kritika v pár řádcích, které knize *Přítelkyně z domu smutku* věnoval ve stati o Václavu Havlovi, je pro mě i v tuto chvíli stále neopodstatněná, jelikož se zaměřil pouze na jeden z podstatných pilířů díla a v několika větách si utvořil obecný a striktní závěr, který není relevantní s celkovou myšlenkou díla.

Tohle byl rozdíl přístupu ke knize v samizdatovém prostředí, ale jiné příklady jsem našla i v exilových textech. Věnovala jsem se skutečnosti, kdy Karel Hvižd'ala byl zaměstnancem nakladatelství Index a recenzoval knihu vydanou v témže nakladatelství; pokud se na text dívám zpětně, jaký je v tomto případě rozdíl mezi jeho recenzí a krátkou anotací, kterou zveřejnil výše zmíněný *INFOCH*? Mám tedy jeho recenzi vnímat jako přímé doporučení čtenáři, jelikož v ní příliš nekritizuje a pouze předává to, co by si nakladatelství přálo, aby se dostalo ke čtenáři? Dalším příkladem z exilu je již několikrát zmiňovaný Jaroslav Strnad, který se postavil zády ne k samotné knize, ale k událostem vedoucím k napsání *Přítelkyně z domu smutku*. Ačkoliv bych očekávala, že i on, který byl donucen odejít z rodné země a byl režimem šikanován, do recenze vnese nějaké myšlenky porozumění a sympatie, naopak svou osobní zášť do textu silně otisknul a jeho kritika „ad hominem“ je asi tou nejvýraznější, se kterou jsem v rámci své práce pracovala.

Systematický a podrobný výzkum recepce pravděpodobně nejúspěšnější knihy napsané v prostředí českého disentu *Přítelkyně z domu smutku* Evy Kantůrkové, která se stala oblíbenou i po revoluci 1989, dokládá, jak bylo prostředí exilové a samizdatové literatury úzce propojené. Od základní a střední školy se učíme literaturu sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století rozdělovat na samizdatovou, exilovou a oficiální literaturu a tato látka je předkládána, z mého pohledu, velmi obecně, a především nám jsou části představeny jako oddělené proudy.

Rozdělujeme si tehdejší literaturu na výše zmíněné proudy a zmiňujeme pouze pár příkladů autorů, edic nebo nakladatelství, ale o provázanosti jednotlivých proudů, která byla ve výsledku jedním ze zásadních bodů vzájemné existence, jsem se toho před psaním práce příliš nedozvěděla.

V práci věnované recepci knihy, která vyšla v samizdatu i v exilu, dokládám, jak byly všechny zmiňované části literatury úzce propojené. V případě samizdatu a exilu se rozhodně nejednalo o striktně oddělená prostředí, ale naopak velice často docházelo k jejich vzájemné pomoci a obsahovému přejímání. Autoři v exilu nebyli tak vzdáleni těm, co v Československu zůstali, a možnost samizdatových autorů publikovat v zahraničí také nebyla beznadějná, ačkoliv se bez pochyby jednalo o složitý a pro daného spisovatele rizikový proces. Tato propojenost měla naopak důsledky pro dobovou literární kritiku, jak jsem se snažila ukázat rozbořením statí věnovaných možnostem literární kritiky v tomto prostředí. Ukazuje se to i na jednotlivých recenzích, kdy se často stírá hranice mezi doporučujícím textem a kritickým textem (Karel Hvížd'ala a Václav Havel), kdy bylo zřejmě hlavním cílem čtenáře informovat o existenci knihy. Zároveň se toto prostředí, kde se autoři navzájem často osobně znali, nemohlo vyhnout i osobním antipatiím, což ukazuje kritika „ad hominem“ v případě textu Jaroslava Strnada.

V rámci probíraných textů jsem se setkala s kritickými recenzemi, které ve své době určitě nebylo jednoduché prosadit, jelikož se jednalo o knihu perzekuované autorky a většina zkoumaných autorů jí znala osobně. Výše jsem zmiňovala, že důležitým aspektem témat ve zkoumaných recenzích je, že autoři kritik byli často spisovatelé, kteří byli režimem pronásledováni a někdy také uvězněni a sami se snažili své zkušenosti a prožitky zachytit. Pohled většiny textů je z toho důvodu často osobní a zároveň v zásadě empatický. Další tendencí zkoumaných kritik byla snaha zasadit dílo do širšího kontextu. Jednak do literatury světové, kdy dochází k opakovanému srovnání s Dostojevským či Solženicynem a jednak do dobových politických souvislostí, kdy bylo dílo vnímáno jako sociografická sonda do vězeňského života, které se věnovala recenze Karla Hvížd'aly. Zvláštním případem je recenze Anastáze Opaska, která se, na rozdíl od kritiky Jaroslava Strnada, povznáší nad vlastním prožitým utrpením ve vězení a na základě četby románu *Přítelkyně z domu smutku* apeluje na kněží a řeholnice, aby se snažili více o pozvednutí duchovní úrovně lidí žijících v normalizačním Československu.

Práce mi byla velkým přínosem z několika pohledů. Jak jsem již výše zmínila, asi nejvíce jsem se naučila pracovat s větším množstvím odborných textů, v průběhu práce jsem se

naučila je vzájemně propojovat. Jako velký přínos vidím také podrobnější vhled do problematiky literární kultury sedmdesátých a osmdesátých let v komunistickém Československu. Ačkoliv nám jsou informace často předkládané jako černobílé, při bližším prozkoumání věci je možné vidět, že tomu tak vždy není. Život spisovatele a možnosti jeho tvorby byly v tehdejší době diametrálně odlišné těm dnešním, ať tvořil v jakémkoliv z výše zmiňovaných kulturních proudů. Tyto rozdíly najdeme i v oblasti literární kritiky, kterou sužovaly nejen zásahy státního aparátu a komplikované podmínky pro publikování textů, ale také celkově nesvobodné prostředí, kde se lidé navzájem znali a byli postaveni před odborná i lidská dilemata. V tomto ohledu toto prostředí podle mého výzkumu obstálo.

Byla bych ráda, kdyby čtenář po přečtení mé práce více rozuměl dané problematice a byl schopný blíže nahlédnout do možností tvorby v prostředí, které se podmínkami od toho dnešního zásadně lišilo. Na úplný závěr bych ráda přidala svůj osobní poznatek po přečtení románu i jeho podrobné recepci. Eva Kantůrková před sebou opravdu měla škálu rozličných vzorků, které mohla po celou dobu strávenou ve věznici pouze zkoumat a po návratu domů sepsat odbornou stat' nebo esej o bezprostředních zážitcích, ale autorka se rozhodla vytvořit psychologický román, pomocí něž svým zážitkům i Přítelkyním vdechla druhý život.

8. Soupis bibliografie

Při vzniku práce *Recepce knihy Evy Kantůrkové Přítelkyně z domu smutku v dobovém kontextu* byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

Prameny:

[V lednu 1985...]. Informace o Chartě 77 [samizdat]. Roč. 8, č. 1, 23. 12. 1984 – 10. 1. 1985, s. 20. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/informace-o-charte-77/infoch_1985_01_ocr.pdf (25.2.2024)

HAVEL, Václav: *Přítelkyně Evy Kantůrkové*. Obsah [samizdat]. R. 1987, č. [3], březen, s. [137] – [139] ([1] –3). Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/obsah_1987_03_brezen_compr-ocr.pdf (2.2.2024)

HAVEL, Václav: *Přítelkyně Evy Kantůrkové: (Předmluva k zahraničnímu vydání knihy Přítelkyně z domu smutku.)*. Listy (Řím). Roč. 17, 1987, č. 4, srpen, s. 74–75. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/listy-rim/listy_1987_4_zm_ocr.pdf (18.2.2024)

HVÍŽĎALA, Karel: *Eva Kantůrková, Přítelkyně z domu smutku*. Svědectví (New York-Paříž). Roč. 20, 1986/1987, č. 77, [únor 1986], s. 190–191. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/svedectvi_1986_077_ocr.pdf

JIROUS, Ivan Martin: *Havlovy hlubiny*. Vokno [samizdat], č. 11, 1986, s. 55. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/vokno/vokno_1986_11_ocr.pdf. (4.2.2024)

KANTŮRKOVÁ, Eva: *Andy Rumová pralinka*. Obsah [samizdat]. R. 1983, č. [8], říjen, s. [52] – [70]. https://scriptum.cz/soubory/scriptum/obsah/obsah_1983_10_rijen_ocr.pdf (9.2.2024)

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Přítelkyně z domu smutku*. Kolín nad Rýnem: Index. Kolín nad Rýnem 1984.

KAUTMAN, František: *Eva Kantůrková a její přítelkyně z domu smutku*. Kritický sborník [samizdat]. Roč. [8], 1988, č. 1, s. 56–63. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/kriticky-sbornik/kriticky_sbornik_1988_01_zm_ocr.pdf (20.2.2024)

KAUTMAN, František: *Eva Kantůrková a její přítelkyně z domu smutku*. Listy (Řím). Roč. 17, 1987, č. 6, prosinec, s. 76–79. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/listy-rim/listy_1987_6_zm_ocr.pdf (18.2.2024)

OPASEK, Anastáz: *Svědectví z vězení a o vězení*. Nový život (Řím). Roč. 38, 1986, č. 6, červen, s. 123. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/novy-zivot-rim/novy_zivot_1986_06_ocr.pdf (16.2.2024)

ŘEHOŘ, Pavel: *Sloupek Pavla Řehoře*. Zpravodaj (Wintertuhr-Obstladen). Roč. 18, 1985, č. 6, 14. 6., s. 29–30. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/zpravodaj_curych/zpravodaj-scscs_1985-86_18_06_ocr.pdf (15.2.2024)

THATCHER, Margaret: *M. Thatcherová Evě Kantůrkové*. Informace o Chartě 77 [samizdat]. Roč. 10, 1987, č. 2, leden, s. 21. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/informace-o-charte-77/infoch_1987_02_ocr.pdf (25.2.2024)

TRINKEWITZ, Karel: *Zápisky z rmutného domu*. Premeny (New York). Roč. 22, 1985, č. 3, červenec, s. 106–108. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/promeny_1985_03_ocr.pdf

V samizdatu vyšlo. Informace o Chartě 77 [samizdat]. Roč. 8, 1985, č. 4, 6.–26. 3., s. 24.

Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/informace-o-charte-77/infoch_1985_04_ocr.pdf (25.2.2024)

Odborná literatura:

DANIĚL, A. Ju a GLUZA, Zbigniew (ed.). *Slovník disidentů: přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956-1989*. Přeložil Petruška ŠUSTROVÁ. Praha:

Ústav pro studium totalitních režimů, 2019. ISBN 978-80-88292-11-1. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/slovník_disidentu_i.pdf (8.2.2024)

FORMANOVÁ, Lucie; GRUNTORÁD, Jiří a PŘIBÁŇ, Michal. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945*. Listy.

Praha: Ježek, 1999. s. 289. ISBN 80-85996-24-3. Dostupné online:

https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/exilova-periodika-1945_ocr.pdf (28.2.2024)

- HAVEL, Václav. *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. 2. vyd. (1. vyd. v ČSSR). Knihovna Lidových novin (Praha). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990. ISBN 80-7106-000-3.
- JANOUSEK, Pavel a ČORNEJ, Petr (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1631-7.
- LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.
- NEWTON, K. M. *Jak interpretovat text: kritický úvod do teorie a praxe literární interpretace*. V Olomouci: Periplum, 2008. ISBN 978-80-86624-47-1.
- NÜNNING, Ansgar; TRÁVNÍČEK, Jiří a HOLÝ, Jiří (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4.
- POLÁČEK, Jiří. *Literární kritika 20. století. Tematická jednotka pro střední školy (CERM)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1997. ISBN 80-7204-053-7. Dostupné online: https://is.muni.cz/el/ped/jaro2013/CJ3BP_LOS2/Literarni_kritika_20.stoleti_II.pdf (10.2.2024)
- POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Přeložil Zbyněk PETRÁČEK. [Brno]: Továrna na sítotisk, [1993]. ISBN 80-901192-0-4. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/posset_ceska-samizdatova-periodika-1968-89_txt.pdf (6.2.2024)
- PŘIBÁŇ, Michal; BURGET, Eduard; HOLEČKOVÁ, Marta Edith; JAREŠ, Michal; KOŠNAROVÁ, Veronika et al. *Český literární samizdat 1949-1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2903-4.
- ŠTOCHL, Miroslav. *Teorie literární komunikace: [úvod do studia literatury]*. Praha: Akropolis, 2005. ISBN 80-86903-09-5.
- TÓTH, Rastislav. *Stručný politologický slovník*. Bratislava: Uniapress, 1991. ISBN 80-85313-18-9.
- ZACH, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-62-9. Dostupné online: https://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/zach_kniha-a-cesky-exil-1949-90_torst-1995_ocr.pdf (13.2.2024)

Internetové zdroje:

Cena Toma Stopparda. In: Knihovna Václava Havla. [online], 2024 Dostupné z:

<https://www.vaclavhavel.cz/cs/cena-toma-stopparda> (15.2.2024)

DRDA, Adam. *Libri prohibiti, Jiří Gruntorád*. In: Knihovna Václava Havla, Tváře Vzduchu

[online], 2017. Dostupné online: <http://tvare-vzdoru.vaclavhavel-library.org/cs/profil/24/jiri-gruntorad-1952> (28.2.2024)

Exil. In: Wikipedie, Otevřená encyklopedie [online], 2024. Dostupné online:

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Exil> (6.2.2024)

František Kautman. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu, 2018. Dostupné online:

<https://slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=406> (19.2.2024)

HONZKOVÁ, Aneta. Karel Hvizďala. In: Paměť národa [online].

<https://www.pametnaroda.cz/cs/hvizdala-karel-20160308-0> (29.2.2024)

Jaroslav Strnad. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu, 2008. Dostupné online:

<https://slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=437&hl=Strnad+> (1.3.2024)

JOSEFOVÁ, Hana. Zemřel Karel Trinkewitz. In: Plzeňský Deník.cz. [online], 2014.

Dostupné online: <https://plzensky.denik.cz/volny-cas/zemrel-karel-trinkewitz-20140319.html> (29.2.2024)

KORCOVÁ, Lucie. , *Opat chuligán‘ Anastáz Opasek se narodil před 110 lety. Komunisté ho v*

50. letech odsoudili na doživotí. In: iROZHLAS [online], 2023. https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jan-anastaz-opasek-vyroci-narozeni_2304201716_zuj (16.2.2024)

Recepční zákon. In: Wikipedie, Otevřená encyklopedie [online], 2024. Dostupné online:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Recep%C4%8Dn%C3%AD_z%C3%A1kon (6.2.2024)

Tom Stoppard. Wikipedie, Otevřená encyklopedie. [online], 2023. Dostupné online:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Tom_Stoppard (15.2.2024)